ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭЛГЕ БИЛИМ БЕРҮҮ МИНИСТРЛИГИ

З.М.БАБУР АТЫНДАГЫ АНДИЖАН МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛТЕТИ КЫРГЫЗ ФИЛОЛОГИЯСЫ 4-КУРС СТУДЕНТИ

МАМАЕВА ПЕРИЗАТТЫН

Б/Т/Р//

ДИПЛОМДУК ИШИ

ТЕМА: «ОРФОГРАФИЯЛЫК ЖАЗУУ ЖУМУШТАРЫНЫН Т/РЛЪР/ ЖАНА АНЫ ЪТКЪР//Н/Н ЖОЛДОРУ»

Илимий жетекчи: Н.Алисултанова

Андижан-2012

НЕГИЗГИ МАСЕЛЕЛЕР:

Иштин жалпы м\нъздъмъс\. Иштин актуалдуулугу. Иштин \йрън\л\\ даражасы. Иштин максаты жана милдети. Обьекти жана предмети. Илимий жаёылыгы. Илимий иштин амалдык мааниси. Иштин т\з\л\ш\.

Кириш...

I. Бъл\м. Жазуу иштерин ъткър\\н\н теориялык-методикалык мааниси...

1.1. Жазуу иштерин ъткър\\н\н жалпы маселелери........................

1.2. Жазуу иштерин ж\рг\з\\н\н т\рлър\ жана талаптары...

II. Бъл\м. Окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун арттырууда каталарды т\зът\\н\н жолдору жана жат жазуу жумушунун тексттинин кълъм\, аны баалоонун тартиби...

2.1.Орфографиялык каталарды т\зът\\н\н жолдору жана ыкмалары...

2.2. Текшер\\ жат жазуу жумушунун текстинин кълъм\ жана аны баалоонун тартиби...

2.3 Жазуу жумуштарын ъткър\\дъ «текстти улант» усулунунан пайдалануунун технологиясы..

Корутунду..

Пайдаланылган адабияттар тизмеси..

Кириш\\. Баарыбызга белгил\\ болгондой, «8 сентабр – эл аралык сабаттуулук к\н\» БМТ айланасында кеёири ъткър\лъ турган майрамдардын бири болуп эсептелет. Сабаттуулук – адамзат \ч\н чыныгы майрам болуп, б\г\нк\ к\нгъ келип, жер бетиндеги сабаттуу адамдардын саны търт миллиардга жакынга жетти. Бирок, сабаттуулук бардык балдар, жаштар жана чоёдор \ч\н тийишт\\ деп айта албайбыз. Кээ бир мамлекеттердеги къп эл сабатсыз болуп калып жаткандыгы да сыр эмес. Жер бетинде 860 тан ашык чоё жаштагы адамдар сабатсыз жана 100 миллиондон ашык балдар такыр мектепке барышпайт. Биздин ъзбекстаныбызда болсо эгеменд\\л\к жылдарынан бери балдар жана жаштар сабаттуулугуна чоё къё\л бурулуп келе жатат. Балдардын мектептерде билим алуулары, билимдерин тереёдет\\лър\, аларды тажрыйбалуу педагогдор менен камсыздоо \ч\н бардык шарттар жаратылды. Б\г\нк\ к\ндъ, ъзбекстанда бардыгы болуп 10000 ден ашык мектеп, эл аралык университеттердин филиалдарын эсепке алганда, 75 жогорку окуу жайлары иш алып бара жатат. Адамзаттын сабаттуулугу ътъ негизги маселе болуп эсептелет. Муну т\ш\н\п жеткен абалда, жергебиз эгеменд\\л\ккъ жетишкен алгачкы к\ндърдън баштап эле таалим-тарбия жолдорун жаёылоо жана ага басым жасоого негизинен къё\л бурулган эле. Айрыкча, коомдун ъс\п-ън\г\\с\ ушул коомдун м\чълър\н\н интеллектуал жана руханий жъндъмд\\л\г\нъ байланыштуу экендиги баарыбызга белгил\\. Бул жън\ндъ, президентибиз орундуу айтып ъткъндъй, “...инсан ъз жашоосунда кандай жетишкендиктерге жана натыйжаларга ээ болбосун, кайсыл жерде, кандай жумушта иштебесин, мектепте алган таалим-тарбиясы анын жеткилеё личност жана тажрыйбалуу адис болуп калыптанышында чоё мааниге ээ экени дайын[1.]”.

Мамлекетибизде «Таалим жън\ндъг\» закон ошондой эле «Кадрлар даярдоо улуттук программасы»нын кабыл

---

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Toshkent. 2008, 176-bet

кылынгандыгына да 14 жылдан ашык убакыт ътт\. Бул арада мамлекетибизде таалим жана тарбияны жолго коюу, аларды бири-биринен ажыратпаган абалда иш алып баруу, жаш муунду, айрыкча, интеллектуал ън\г\\с\н, балким, коом \ч\н ар тараптама пайдалуу, жогорку ахлактуу кадр кылып тарбиялоого байланыштуу къп программалар, методикалык иштелмелер ъз\н\н жаёылыгы, оё жана негизд\\л\г\ менен, таалимдин мазмунун байытып келе жатат. Айрыкча, 2004-2009- жылдарда “Мектеп таалимин ън\кт\р\\ Мамлекет жалпы улуттук программасы” айланасындагы элге билим бер\\ структурасында аябай чоё иштер амалга ашырылды: бардык жалпы таалим мектептери капитал ремонттон чыгарылды, класстари заманбап окуу каражаттары жана техникалык каражаттар менен камсыздалды. Азыркы к\ндъ мектептер заманбап даражада модернизатция кылынуусу менен бир катарда таалимдин мазмун-маёызын да ъзгърт\п жатат. Окуу программаларын ърк\ндът\п, окуу китептеринин жаёылануулары ишке ашырылып жатат. Ушул к\нгъ чейин негизинен къб\рък билим бер\\гъ каратылган болсо, азыркы к\ндъг\ максат ъс\п келе жаткан муун м\чълър\н\н тереё теориялык билимге ээ болуусу менен бирге аларда амалдык кънд\мдъргъ жана тажрыйбаларын калыптандыруудан турат.

Жаёы социолдык-экономикалык мамилелер «Ъзбекстан Республикасында жалпы орто таалимди уюштуруу туурасындагы» 203-статьясында (1998 жыл, 13 май) жалпы орто таалим мектептеринде эне тилин окутуу боюнча жаёы милдеттерди аркалайт: мектепти б\т\п чыккан жаштар социалдык-экономикалык жана маданий турмуштун т\рд\\ кър\н\штър\ндъ, мамиле-пикирлеринин бардык т\рлър\ндъ эне тилинен оозеки жана жазма формаларында эркин, натыйжалуу жана туура пайдалана алуу, анын м\мк\нч\л\ктър\нън толук пайдалана алуу, зарыл болгон кънд\м жана м\мк\нч\л\ктъргъ ээ болуулары керек.

Эне тили сабактарында окуучуларды ъз алдынча жана чыгармачылык менен ой ж\г\рт\\гъ багыттоо, алардын аё сезимине руханий-

агартууну таасир эттир\\ зарыл. Ошондуктан бул программа жана анын негизинде жаратылган окуу куралдарында грамматикалык эрежелерди жаттатуудан баш тартуу, интеллектуалдуулукка калыптандыруу максат кылып алынган.

Эне тили таалиминин алдына тъмънк\ баш максат турат: эне тили машыгуулары балдарда чыгармачылык, ъз алдынча ой ж\г\рт\\, чыгармачылык пикирлъъс\н кеп шартына туура келгендей кылып оозеки жана жазма формаларында туура, так т\ш\нд\р\\ кънд\мдър\н калыптандыруу жана ън\кт\р\\гъ каратуу зарыл.

Мектеп таалиминин ар бир классы \ч\н т\з\лгън таалим стандарттарында калыптанышы зарыл болгон кънд\мдър жана тажрыйбалар анык кърсът\л\п берилген. Алардын негизинде окуу планы жана программалар т\з\лгън.

Арийне, билим предметтин закон эрежелерин ъздъшт\р\\, кънд\мдър \йрън\лгън билимдерди т\рд\\ кырдаалдарда колдой алуу, тажрыйба болсо \йрън\лгън билим жана калыптанган билимдерди, кън\кмълърд\ турмушка ишке ашыруу чеберчилиги болуп саналат. Мисалы, тилдин бир эрежесин \йрън\\ менен чектелип, жалаё билим берилсе, бул билимди окуучу ъз алдынча ъз кебинде колдой албастыгы м\мк\н. Колдой алуусу \ч\н алынган билим аркылуу ъздъшт\р\лгън тил эрежелери негизинде пикир айтылышы, б.а. кептик кън\кмъ жана тажрыйбага ээ болуусу керек. Ушул максатта алган билимдерди колдонгон абалда кептик машыгуулар ъткър\л\\с\ зарыл. Ъздъшт\р\лғн билимдер негизинде мугалимдин к\зът\\с\н\н астында окуучу берилген тапшырмаларды аткарат, натыйжада кън\кмъ пайда болот.

Ъздъшт\р\лгън билим жана калыптанган кънд\мдър негизинде окуучу мугалимдин к\зът\\с\с\з ъз алдынча абалда кън\г\\лър аткаруусу натыйжасында кънд\мдър автоматик абалда тажрыйбага айланат. Окуучуну баалоодо, негизинен, калыптанган кънд\мдър жана тажрыйба эсепке алынуусу керек. Бул \ч\н окуучулар кън\г\\лърд\ аткаруусу керек экендигин алсак, атайын кън\г\\лърд\н системасын

иштеп чыгуубуз керек болот. Мында окуучулардын оозеки да, жазуу да кептик тажрыйбаларын эске алуу керек. Себеби, адамзаттагы бардык жакшы сапаттары – тил жыйынтыгы болуп эсептелет. Эне тилин с\й\\, аны тереё \йрън\\, пайда болгон тажрыйбаларды адабий тилде айтуу жана тыныш белгилерине амалда туура колдой бил\\ маданияттуулуктун белгиси болуп саналат. Маданий кеп болсо орфография, орфоэпия жана стилдик талаптарга байланыштуу с\йлъъ жана жазуу болуп эсептелет.

Биз-мугалимдер жаёы экономикалык-социалдык шартта билимд\\ жана алган билимдерин шарттка дал келе тургандай кылып колдой ала турган бизнесмен адамдарды тарбиялап бер\\б\з зарыл. Себеби, билимд\\н\н билими кампада жаткан сары урук болсо, бизнесмендин билими жерге эгилген дан деп айтышкан экен.

Араб чыгармачыл инсандардын бири «илимин практикада колдоно албаган аалым жамгырсыз булут, ал к\нд\н бетин тосуудан башка эч нерсе бербейт», деп уктурат. Бизнесмен ъз билимин ишке салып, андан натыйжасын алат. Ар бир адистиктин бизнесмени болот. Ошондой эле, кеп бизнесмендигинин сиёдир\\ кыргыз тили машыгууларынын негизги милдети болуп саналат.

Кеп – пикир баяндоо куралы болуп, оозеки жана жазма формасында ишке ашат. Кеп маданияты туура с\йлъъ жана жазуу, пикирди кыска жана так, жънъкъй жана образдуу, стилдик жактан анык т\ш\нд\р\п жеткир\\ болуп саналат.

Кеп маданиятына ээ болуу \ч\н, оболу тил эрежелерин бил\\ зарыл. Тилдин създ\к составы жана грамматикалык курулушу жън\ндъ жеткилеё билимге ээ болбой туруп, жазма кепти ъст\р\\ м\мк\не эмес.

Жазма кепти грамматикалык жактан туура куруу жана създърд\ орундуу колдоо \ч\н теориялык билим менен бирге \зг\лт\кс\з машыгуу алып баруу негизги орунда турат. Себеби, \зг\лт\кс\з машыгуу алып баруу натыйжасында жазма кепте зарыл кънд\м жана тажрыйбаларга ээ болуу м\мк\н. Грамматикалык эрежелердин жеткилеё ъздъшт\рбъст\г\, жазма кепке кържъмдъъ

тажрыйбаларынын жетишпестиги жазма иштерде каталарга жол бер\\с\н негизги себеби болуп эсептелет. Ошондуктан кепти ъст\р\\ ъз-ъз\нън тилдин грамматикалык курулушун жана сълд\к составынын бекем ъздъшт\р\\ менен байланыштуу. Кържъм чыгармаларды \зг\лт\кс\з окуп баруу, алардан зарыл жайларын къч\р\п алуу, \з\нд\лър жаттоо, текст менен байланыштуу т\рд\\ жазма иштер алып баруу жазма кепти ъст\р\\гъ жардам берет.

Иштин жалпы м\нъздъмъс\. Иштин актуалдуулугу. Президентибиз И.А.Каримов «…муну унутпообуз керек, келечегибиз пайдубалы билим жайларында жаратылат, башкача айтканда элибиздин эртенки к\н\ кандай болуусу перзенттерибиздин б\г\н кандай билим алуусуна байланыштуу»[1] деп айткан эле. Мектеп мугалимине коомчулук алдында ътъ зор ишеним жана эч нерсе менен салыштырууга болбой турган жоопкерчилик ыйгарылгандыгы баарыбызга маалым. Анткени мугалим бардык байлыкты, бакытты т\з\\ч\, аны андан нары ърк\ндът\\ч\ адамды тарбиялайт жана окутат. Ошондуктан мугалим окуучуларга тереё билимдин негиздерин тартуулоо менен аларда д\йнъгъ болгон къз караштарды калыптандыруу, ъз алдынча ой ж\г\рт\\с\н ъст\р\\гъ багыт бер\\ жана илимге болгон кызыгуусун ыраттуулук менен ачып баруучу адам. Ушул багыттан карай турган болсок, жаштардагы жогорку дид жана пикир алышуу маданиятын калыптандыруу \ч\н, алгач, алардын оозеки жана жазма сабаттуулугу даражасын ашыруу зарыл. Окуучулар практикада катасыз жаза алышса, кържъм окуй билишсе жана адабий тилде с\йлъй алышса, алардын эне тилинен алган билимдери бекем болуп эсептелет. Ошондуктан да окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун ашыруу б\г\нк\ к\ндъ актуалдуу болуп эсептелет.

Иштин максаты жана милдети. Кыргыз тили илиминде жазма сабаттуулугун калыптандыруу жана ъст\р\\дъг\ маанисин кърсът\\, окутуу жана текшер\\ жазма иштерди уюштуруу жана ърк\ндът\\ усулдарын иштеп чыгуу б\т\р\\ дипломдук иштин негизги

---

[1] Каримов И. Жогорку руханият – жеёилгис к\ч. – Ташкент: Маънавият, 2008, 61-бет.

максатын уюштурат. Ушул максаттан келип чыккан абалда тъмънк\ милдеттер белгиленет:

-темага байланыштуу адабияттарды салыштырып \йрън\\ аркылуу таалимий жазма иштер т\ш\н\г\ жана алардын классификациясына тактык кирит\\;

-жазма иштерге коюла турган талаптар мазмунун тактоо;

-окуучулардын жазма сабаттуулугун ъст\р\\дъ текшер\\ жана окутуу жазма иштерден максаттуу пайдалануу м\мк\нч\л\ктър\н тактоо;

- б\г\нк\ к\н педогогикасы талаптары негизинде жазма иштердин бардык т\р\нън кеёири пайдалануу боюнча усулдук колдонмо иштеп чыгуу.

Изилдън\н амалдык мааниси. Ушул кичинекей илимий иштен жазма иштерге байланыштуу теориялык-методик маалыматтарды алууда, жазма иштерди тил таалимине максаттуу жарыялоодо, ошондой эле, эне тили сабактарын б\г\нк\ к\н талаптары даражасында уюштуруу менен практикада пайдалануу м\мк\н.

Теманы \йрън\л\\ даражасы. Теманы \йрън\\дъ тъмънк\ адабияттарга таяндык: С./съналиев «Кыргыз тилинин окутуунун методикасы[1]», С.Тойчубаева ж.б. «Кыргыз тили[2]», К.Ж.Нармырзаева «Ч.Айтматовдун чыгармалары улуттук мектептердин кыргыз тил сабагында[3]» ж.б. кошумча адабияттар.

Айрыкча 5-9-класстар \ч\н ъзбекстандан чыккан китептерди \йрън\п чыгып, иштин экинчи бъл\м\ндъ бул темага кеёири токтолууга аракет жасадык.

Изилдън\н т\з\л\ш\ жана кълъм\. БДИ кириш\\, эки бъл\мдън турат. Кълъм\ 70 бет, болжолу 11000 създ\ ъз ичине алат.

---

[1] С./съналиев «Кыргыз тилинин окутуунун методикасы» Фрунзе 1975.
[2] С.Тойчубаева, С.Ъм\ралиева, Р.Эгембердиев, В.Мусаева «Кыргыз тили» Ташкент 2005.
[3] К.Ж.Нармырзаева «Ч.Айтматовдун чыгармалары улуттук мектептердин кыргыз тил сабагында» Бишкек 2005.

I.Бъл\м. Жазуу иштерин ъткър\\н\н теориялык-методикалык мааниси

Окуучуларды сабаттуу жазууга үйрөтүү – эне тили сабактарында мугалим алдындагы оор жана жооптуу милдеттердин бири. Ошондуктан алардын орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулугун жогорулатууда, грамматикадан алган билимдерин турмушта колдоно алгандай кылып үйрөтүүдө, жат жазуу ишинин мектеп практикасында чоң мааниси бар. Жат жазуу – окуучулардын орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулугун өркүндөтүүнүн эң негизги ыкмасы, ошондуктан бул боюнча атайын иштердин уюштурулуп турушу зарыл.

Өзбекстандагы кыргыз тили жана адабияты мугалимдеринин иш

тажрыйбасында да жат жазуунун бир нече түрлөрү колдонулуп келе жатат.

Окуучулардын жазуу ишмердүүлүгүн арттыруу иштери мугалимдер менен окуучулардын ортосунда биримдикте аткарылат. Окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык алардын теориялык жана практикалык билимдерин өнүктүрүү учурдун талабы болуп турган бүгүнкү күндө буга атайын көңүл буруу зарыл.

Кыргыз тилинде алгач алфавитти, графикалык тил каражаттарын (тамга, баш тамга, тыбыш, муун, сөз, сөз айкашы, дефис, сызыкча, сөздөрдү бирге жана бөлөк жазуу, сүйлөм ж.б.) туура өздөштүрүү керек.

Жат жазууну катасыз жазууга үйрөтүү үчүн алгач окуучуларга кыргыз тилинин орфографиялык мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана сөздөрдүн туура жазылышын үйрөтүү керек. Жат жазуу үчүн тандалган тексттер программалык материалга тикеден-тике байланыштуу болушу зарыл.

Практикада көп мугалимдер программада көрсөтүлгөн диктанттарды өткөрүү менен гана чектелип калат. Кээ бир мугалимдер диктанттын бардык түрлөрүн билишпейт жана аларды сабакта колдонушпайт. Ошондуктан да мугалимдердин билим даражасы анчалык жогору эмес. Буларды эске алып бул кичинекей илимий иште диктанттын негизги түрлөрү, аларды өткөрүү тартиби, каталардын \ст\ндъ иштъъ жана баалоонун нормалары тууралуу маалыматтар менен таанышып, \йрън\п чыгуу менен окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун калыптандырууга жана жазма кеп маданиятына жетиш\\н\н жолдору боюнча сунуштар бердик. Максатка карап ар бир сабакта диктанттын ал же бул түрүн өткөрүп баруу зарыл. Ошондо гана жогорку сабаттуулукка жетишүү мүмкүн.

1.1. Жазуу иштерин ъткър\\н\н жалпы маселелери

Окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун жогорлатууда, алардын грамматикалык алган билимдерин турмушта колдоно алгыдай кылып

\йрът\\дъ диктант жаздыруу ишинин мектеп практикасында чоё мааниси бар.

Диктанттын т\рлър\, анын ъткър\\н\ жолдору негизинен профессор К.К.Сартбаевдин «Кыргыз тилин окутуу методикасында» жана башка эмгектерде кыскача берилип, къп убакыттан бери колдонулуп келе жатат.

Айрым методистер жана педогогдор окуучулардын диктант жазуу ишине каршы чыгышып, диктант жаздыруунун зарылдыгы жок, себеби окуучулар ар бир създ\ айтылышынча же угулушунча жазышып, каталарды къп кетиришет деген жыйынтыкка келишкен. Бирок айрым методистер: Ф.И.Буслаев, К.Д.Ушинский, С.Миропольский, П.Н.Солонин, А.Матвеева, К.П.Елнитский, Н.Строхов ж.б. Россиянын мектептеринде диктант алууну сунуш кылышып, аны ж\рг\з\\н\н методикасын иштеп чыгышкан жана диктанттын пайдалуу экендигин жакташкан. Натыйжада орфографиянын эрежелерин грамматиканын эрежелери менен айкалыштыра карашып, туура жазуунун методун грамматикалык эрежелерге негиздешкен. Башка диктанттарга караганда пайдалуу жагын эске алышып, текшер\\ диктант менен бирге эскертмел\\ диктантты колдонууну жакташкан. Бирок къп орфография негизинен алганда, текшер\\ диктант гана пайдаланып, диктанттын башка т\рлър\ азыраак колдонулган.

Диктанттын т\рлър\ жън\ндъ окмуштуу-методисттердин бир т\рд\\ пикирлери жок. Айрым методисттер диктанттын 6 т\р\н кърсът\шсъ, айрым методисттер диктанттын андан ашык т\р\н сунуш кылышат. Ошондой эле кыргыз тилин окутуу \ч\н сунуш кылынган методикада диктанттын тъмъндъг\ т\рлър\ кърсът\лгън: 1) угуу диктанты, 2) эскертмел\\ диктант, 3) текшер\\ диктанты, 4) тандалмалуу диктант, 5) чыгармачылык диктант, 6) эркин диктант, 7) кър\\ диктанты 8) франталдык диктант. Диктанттын бул т\рлър\ азыркы к\ндъ кеёири колдонулуп жатат.

Жогорку кърсът\лгън диктанттын айрым т\рлър\ окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун жогорлатууга къп жардам бергендиктен

жана окуучулардын грамматикадан алган теориялык билимдерин турмушта бекемдъэдъ къп пайда келтиргендиктен буга чейин да кеёири колдонулган. Демек, окуучулардын сабаттуулугуна жетиш\\ \ч\н болгон к\ръш азыркы учурдагы гана эмес, мурунтан бери методистердин жана педогогдордун къё\л\н буруп келген эё негизги маселелерден болот.

Жарыкка чыккан методикалык адабияттарда мектеп практикасында колдонулуп ж\ргън диктанттар ар т\рд\\ классификацияланып ж\рът. Мисалы, проф.П.О.Афанасев, проф.Н.К.Кулман, проф.С.Х.Чавдаров, А.С.Поздняков, С.А.Смирнов сыяктуу методистер диктантты окутуу м\нъз\ндъг\ жана текшер\\ м\нъз\ндъг\ диктант деп, экиге бъл\п карашат. С./съналиев да «Кыргыз тилин окутуу методикасында[1]» диктантты окутуу м\нъз\ндъг\ жана текшер\\ м\нъз\ндъг\ диктант деп, экиге бъл\п классификатсиялоого болот деп айткан. Себеби, диктанттын къб\ окутуу м\нъз\ндъ, текшер\\ диктант окуучулардын билимин текшер\\ м\нъз\ндъ болот.

1930-жылдарда мектеп окуучуларынын орфографиялык сабаттуулугун жогорлатуу жън\ндъг\ маселе эё эле актуалдуу маселелерден болуп саналат. 1931-жылдын 5-сентабрында жана 1932-жылдын 25-августунда токтом кабыл алган. Токтомдо грамматика менен орфографиянын эрежелеринин бири-биринен ажыратылып окутулушун, теория менен практиканын байланышсыздыгын, орфографияны механикалык жол менен \йрът\\н\ катуу сынга алган. Окуучулардын сабаттуулугун жогорлатуу \ч\н жазуу жумуштары жогору бааланган жана мектеп практикасында грамматикалык текшер\\лър къб\ръък киргизилсин деген шарттар коюлган.

Орфографиялык сабаттуулукту жогорлатууда диктанттын ролу жън\ндъг\ методистердин жана педогогдордун арасындагы талаш маселелер кийинки учурларда диктанттын пайдасына чечилген.

[1] С. /съналиев «Кыргыз тилин окутуунун методикасы» Фрунзе 1975. 233-бет.

1.2. Жазуу иштерин ж\рг\з\\н\н т\рлър\ жана талаптары

Кыргыз тилин мектептерде окутууда окуучулардын жазуу ишмердүүлүгүн арттыруу иштсри мугалимдер менен окуучулардын ортосунда биримдикте аткарылып, окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык алардын теориялык жана практикалык билимдерин өнүктүрүү учурдун талабы болуп калды.

Кыргыз тилинде алгач алфавитти, графикалык тил каражаттарын (тамга, баш тамга, тыбыш, муун, сөз, сөз ай-ашы, дефис, сызыкча, сөздөрдү бирге жана бөлөк жазуу, сүйлөм ж.б.) туура өздөштүрүү керек.

Жат жазууну катасыз жазууга үйрөтүү үчүн алгач окуучуларга кыргыз тилинин орфографиялык мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана сөздөрдүн туура жазылышын үйрөтүү керек.

Окуучуларды орфографиялык сабаттуулукка үйрөтүү иши кыргыз тилинин программасында кайталанылып, эске алынып, ал эми кийинкилери орфографиялык жаңы фактылар менен толукталып туруусу

окутуу ишиндеги методикалык талап экендиги белгилсснген. Бул көрүнүш мындайча берилет:

1. Орфограмма жана анын өзгөчөлүктөрүн окутуу.
2. Окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун өстүрүү.
3. Жазууда орфографиялык эрежелерди туура пайдалана билүүгө машыгуу.

Жат жазуу үчүн тандалган тексттер программалык материалга тикеден-тике байланыштуу болуп, мазмуну кыргыз элинин турмушун тааныштырууга багыт берип, окугуунун таанып-билүүчүлүгүн арттыра тургандай болушу керек. Ал эми мугалимден зарыл сөздүн так орфограммасын жана сүйлөмдүн пунктограммасын жеткиликтүү билүү талап кылынат.

З.Тагаева, А.Акматовалар «Диктанттар жыйнагы» деген эмгегинде мектеп шартында колдонулуучу диктанттарды жазылуу мүнөзүнө карай төмөндөгүдөй топторго ажыратышкан[1]:

1. Окуучулар тарабынан текст өзгөрүлбөй толук жазылат (сөздүк, үйрөтүүчү, текшерү\чү, өзүн-өзү текшерүү, көрүү, муун, ташымал, өздүк диктанттар);
2. Тексттен керектүү сөздү же сүйлөмдү гана жазуу (угуу, эскертүү, түшүндүрмө, терме диктант);
3. Тексттин мазмунун өзгөртүү менен жазылуучу (чыгармачылык, эркин ж.б. диктант).

Жогорку диктанттардын ар биринин аткарылышы окуучулардын психологиялык кабыл алуусу, логикалык ой жүгүртүүлөрү орфографиялык жана грамматикалык билимдеринин, шыктарынын тыгыз байланышкандыгы аркылуу жүзөгө ашырылат.

Диктанттын бул түрлөрү окуучулардын психологиялык өзгөчөлүгүн эске алуу менен, тил үйрөнүү деңгээлин жыйынтыктоочу жана жалпылоочу этаптар менен тыгыз байланышта болгондуктан, буга чейин үйрөнгөн фонетикалык, лексикалык жана грамматикалык

---

[1] З.Тагаева, А.Акматовалар «Диктанттар жыйнагы» (Окутуу ъзбек тилинде ж\рг\з\лгън мектептерде 5-11-класстар \ч\н). Ош, 2002.

материалдарды камтып, аларды канчалык өздөштүргөндүгүн көрсөтөт.

«Диктанттын түрлөрү жана алардын түшүндүрмөсү[2]»

СӨЗДҮК ДИКТАНТ

Диктанттын бул түрү үчүн байланыштуу тексттер алынбастан, окуучулардын жазуу жумуштарындагы, сөздүктөрүндөгү мурунку ката кетирилген же жаңы өздөштүрүлүп жаткан сөздөр жана сөз тизмектери ошол класстын программасына ылайыкталып алынат. Диктанттын ар бир сөзү окуучулар үчүн түшүнүктүү болууга тийиш.

Окуучулар жазуу жумуштарында бириккен жана кошмок сөздөрдү бири-биринен жакшы ажырата алышпайт. Ошондуктан сөздүк диктантына бириккен, кошмок сөздөр киргизилген учурда, ал сөздөрдүн кандай жазыларын (бириккен сөз бирге; кош, кошмок сөздөр ар башка) эскертүү керек.

Сөздүк диктант окуучуга белгилүү сөздөрдүн кандай жазылышын эле эмес, ал сөздүн өзүн, анын билдирген маанисин да үйрөтөт. Демек, окуучулардын оозеки сүйлөө речин өстүрүүдө мындай диктанттын ролу эбегейсиз чоң.

Създ\к диктант \ч\н тандалган създър жалпы класска бир сыйра окуп берилет, эгер айрым татаал създърд\ туура жазууга към\ч\л\к окуучулардын к\ч\ келбесе, ал създърд\н этимологиясы так т\ш\нд\р\л\\ менен доскага жазып кърсът\лът. Бирок бир сыйра окуп, диктанттын текстти менен окуучуларды тааныштырмайынча, диктанты жаздырууга м\мк\н эмес.

Мугалим диктанттагы ар бир създ\ так окуусу талап кылынат, диктант жазып жаткан учурда класста толук тынчтык сакталууга тийиш. Окуучулар диктанттын эё акыркы съз\н жазып б\т\шкъндън кийин, мугалим диктанты ътъ жай т\рдъ, бир сыйра окуп берет. Андан кийин каталарын текшер\\гъ убакыт берилет.

Мугалим диктанты окуганда, окуучулардын туура укпай, айрым създърд\ ката жазып албасы \ч\н, ар бир баланын угуу сезимин эсепке алат.

---

[2] К.Ж.Нармырзаева «Ч.Айтматовдун улуттук мектептердин кыргыз тил сабагында» Бишкек -2005. 39-беттер.

УГУУ ДИКТАНТЫ

Мугалим байланыштуу текстти окуп берет же фонограммадан угузат. Тексттин түшүнүктүүлүгүн 2-3 суроо менен аныктап алат. Кийин айрым сөздөрдүн жазылышы эскертилип, текстти жазууга киришүү керек. Диктанттын мындай түрү кыргыз тилинин фонетикалык жана орфоэпиялык эрежелерин кабыл алуу менен аткарышып, орфографиялык принципте катасыз жазууга машыктырат. Негизинен диктанттын бул түрү 5-8-класстарда колдонулат.

КӨРҮҮ ДИКТАНТЫ

Көрүү диктанты текстти көрүп жазуунун негизинде жүргүзүлөт. Көрүү диктантын жүргүзүүдөгү максат – окуучулардын көргөн сөздөрүн орфографиялык жактан катасыз жаздырууга, көргөнүн эсте сактап калууга үйрөтүү.

Көрүү диктантын жаздыруунун үч түрү бар:

а) Мугалим тарабынан текст сабакка чейин доскага же таблица сыяктандырылып чоң доскага жазылат. Орфографиялык талдоо жүргүзүлөт. Талдоо иши бүткөн соң доскадагы жазууну өчүрүп салуу керек, же анын бетин кагаз менен жаап салып жазууга киришүү керек;

б) Көрүү диктантын китеп боюнча да жүргүзүүгө болот. Андагы текстти талдап болгон соң китепти жаап коюп, же партадан алып коюп, жазуу ишин жүргүзүүгө болот;

в) Көрүү диктантынын дагы бир түрү – окуучулардын жатка билген тексттери боюнча жат жазуу иши.

Мында окуучулардын эсте тутуусу аркылуу орфографиялык билгичтиги калыптандырылат да, негизинен, 5-класста көп аткаруу сунуш кылынат.

Көрүү диктантынын негизги максаты - окуучулар көргөн сөздөрдү канчалык эсинде сактап, туура жазганын байкоо, ага адат алдыруу жана көрүү кабыл алуусун өстүрүү, өнүктүрүү.

ҮЙРӨНЧҮК ДИКТАНТ

Фонетикалык жана грамматикалык жаңы өздөштүрүлгөн материалдарды жазуу, оозеки кепте орундуу колдонууга даярдоо жана көнүктүрүү максатында жазылат. Диктанттын бул түрү 5-8-класстарда кеңири колдо-нулат.

МУУН ДИКТАНТЫ

Берилген сөздөрдү муундарга ажыратып жазуу менен жүргүзүлөт. Фонетикалык материалдарды өздөштүрүүдө, муундардын өзгөчөлүгүн орфографиялык жумуштар аркылуу машыктыруу менен үйрөтүлөт. Бул үчүн башталгыч класстарда 5-6 гана сөз тандалып алынат.

ЭСКЕРТМЕЛҮҮ ДИКТАНТ

Диктанттын бул түрү мугалимдердин тажрыйбасында кеңири колдонулуп келе жатат. Окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн өстүрүүдө эскертмелүү диктанттын мааниси зор болуп саналат.

Эскертмелүү диктант окуучуларды орфографиялык жактан туура жаздырууга машыктырат. Мындай диктантты жүргүзүүдө катасыз жазуу үчүн орфографиялык эрежелер окуучулардын эстерине салына тургандыктан, муну эскертмелүү диктант деп аташат.

Мугалим окуучуларга жазуу эрежесин эскертип, диктантты жаздырат. Эскертмелүү диктант орфографиялык эрежелерди кайталап, бышыктоо үчүн өтө зарыл. Эскертмелүү диктант мектеп практикасында диктанттын башка түрлөрүнө караганда көбүрөөк жаздырылат. Бул диктант өздөштүрүлгөндөн кийин, түшүндүрмөлүү диктантты жаздырууга мүмкүндүк түзүлөт.

Эскертмел\\ диктант ар бир сѳзд\н туура жазылышын кѳп убакка чейин эсинде сактоо \ч\н окуучуларга м\мк\нч\л\к т\зѳт, башкача айтканда, орфографиялык жактан туура жазуунун навыктарын \йрѳтѳт.

Эскертмел\\ диктант кѳч\р\п жазуу ишине караганда тѳмѳндѳг\дѳй артыкчылыктарга ээ:

1. Окуучуларды ар бир сѳзд\ ѳз алдынча катасыз жазууга \йрѳтѳт.

2. Окуучуларды орфографиялык эрежелерди кайталап, аны турмушта колдоно алууга кън\кт\рът.

3. Айрым тамгалардын калтырылып же т\ш\р\л\п калышын эскертет.

Эскертмел\\ диктант профессор К.К.Сартбаевдин пикири боюнча «жаёы жана ът\лгън эски материалдарды бышыктап кайталап туруу \ч\н да, ошондой эле окуучулар тарабынан кетирилген мурунку каталарды эскертип туруу \ч\н да ж\рг\з\лът[1]».

Диктанттын башка т\рлър\ сыяктуу эле эскертмел\\ диктант тъмъндъг\дъй ар т\рд\\ варианта, ар т\рд\\ методикалык ыкмалар менен ъткър\лът.

Мугалим тандалган текст класска бир сыйра окулуп берилет. Мугалимдин окуган с\йлъм\н\н ичиндеги татаал орфограммалары кайталанат же болбосо ошол създ\н жазылышын окуучулар т\ш\нд\р\шът. Эгер окуучу ал създ\н жазылышын тура эмес т\ш\нд\рсъ, башка окуучулардын же мугалимдин жардамы талап кылынат. Андан кийин окуучулар ал с\йлъмдърд\ жазышып, мугалимдин тандоосу менен татаал орфограммалары же създ\н уёгу, м\чъс\н\н алды сызылат. Бул мугалимдин т\ш\нд\р\л\ш\нъ жараша ъткър\лът. Эгер мугалим окуучулардан татаал орфограммалардын, же създ\н уёгу, м\чъс\н\н. же създ\н б\т алдын сызууну талап кылса, анда окуучулар ошол създ\н алдын, же уёгу, м\чъс\н\н алдын гана сызуулары керек. Бирок къпч\л\к окуучулар татаал орфограммалары бар създ\н составын толук ажырата билишпеген учурлары къп кездешет. Мындай учурларда окуучулар ал създ\н б\т алдын гана сызышы м\мк\н.

Эскертмел\\ диктант \ч\н алынган текст жазылышы жагынан анчалык жеёил же абдан оор болбоого тийиш. Эгерде тандалган текст окуучуларга абдан жеёил болсо, башкача айтканда, аны аткарууга окуучулардын ъз эле к\ч\ талап кылынса, анда окуучулар активд\\ катышышпайт. Же болбосо, тескерисинче, тандалган текст окуучулар

[1] К.К.Сартбаев. Кыргыз тилинин окутуунун методикасы. Фрунзе «Мектеп» 1971, 219-бет

\ч\н ътъ оор болсо, окуучулардын аткарууга к\ч\ келбей, кош къё\л отуруп, къп каталарды кетириши м\мк\н. Демек, тандалган текст ът\лгън грамматикалык эрежелердин негизинде гана алынууга тийиш.

Эскертмел\\ диктанты коллективд\\ методикалык ыкмалар менен ъткърсъ жакшы натыйжа берет. Окуучулар ылайыктуу текстти жазып б\т\шкъндън кийин, ар кимиси ъз алдынча жазгандарын окуп чыгышат. Андан кийин бардык текстти ар бир татаал орфограммаларына токтоо менен мугалим бир сыйра окуп берет. Мугалимдин окуп бер\\с\ астында окуучулар ъз каталарын оёдошот. Эгер кээ бир окуучулар мындай учурларда ъз каталарын толук оёдой алышпаса, мугалим кийин окуучулардын дептерлерин же диктанттарын текшергенде т\зътът. Ал каталардын м\нъз\нъ жараша жекече тапшырмалар берилет.

Эскертмел\\ диктанттын дагы бир ыкмасы, текстти мугалим окуп берет, окуучулардын биръъ доскага жазат. Эгер доскада орфографиялык ката кетирилсе, башка окуучулардын же мугалимдин жардамы менен т\зът\лът. Качан гана доскадагы създър туура дейилгенде гана доскадагы с\йлъмдър ъч\р\л\п салынат. Окуучулар эсинде калганы боюнча дептерлерине къч\р\п жазышат.

ТҮШҮНДҮРМӨЛҮҮ ДИКТАНТ

Бул диктанттын түрүн жазууда туура жазылышына көңүл бурулуучу орфогаммалардын эрежелери алдын ала эскертилбейт, даярдык да көрүлбөйт. Сүйлөм же текст жазылып бүтөр замат, керектүү сөздөрдүн жазылыш эрежелери мугалимдин жетекчилигинде түшүндүрүлүп, ката жазылгандары оңдолот. Каталарды түшүндүрүп-түзөтүү көбүнчө бир же эки-үч сүйлөм жазылгандан соң жүргүзүлөт. Кетирилген каталар окуучулардан кезектештириле суралып, оозеки түрдө же доскага жаздырылып талданат. Эгер окуучулардын күчү жетпей калса, мугалим өзү түшүндүрүп, өтүлгөн эрежени эстетет.

Түшүндүрмө диктантты жазууга басымдуу учурларда айрым-айрым байланышсыз сүйлөмдөр тандалат. Байланыштуу тексттер алынышы да мүмкүн.

Бул диктантты жазуу бир нече темаларга байланыштуу орфографиялык эрежелерди окуучулар канчалык деңгээлде өздөштүрүшкөнүн аныктоо максатында өткөрүлөт. Ошондуктан ал текшерүү диктантынан мурун алынып, кайсы маселелерге өзгөчө көңүл буруп баруу боюнча мугалимге багыт берет.

Өтүлгөн теманы бышыктоо учурунда жүргүзүлүп, тексттеги тиешелүү орфограмма жана пунктограмма менен жаздырылат. Ар бир сабакта жазма кепти калыптандыруу үчүн жүргүзүлүшү мүмкүн. Анын эң баалуу жагы, окуучуларды өз алдынча ой жүгүртүүгө, орфограммаларды түшүнүп өздөштүрүп, аларды жазууда эркин колдонууга үйрөтөт.

ТЕКШЕРҮҮ ДИКТАНТЫ

Белгилүү бир грамматикалык темалар, бөлүмдөр, орфографиялык жазуу эрежелери өтүлгөндөн кийин, ал эрежелерди жана орфограммаларды окуучулардын канчалык деңгээлде өздөштүргөндүгүн текшерүү максатында чейректин, жарым жылдыктын аягында же окуу жылынын жыйынтыгын чыгарууда жаздырылат. Айрым учурда белгилүү бир бөлүмдү өтүп бүткөндөн кийин да жүргүзүүгө болот.

Текшерүү диктантынын максаты – окуучулардын билимин сыноо, ошондуктан муну текшерүү диктанты деп аташат.

Текшерүү диктантка байланыштуу текст берилет. Диктантка тандалган текст окуучулар үчүн анчалык кыйынчылык келтирбей турган, же өтө жөнөкөй эмес, орто оордуктагы текст болууга тийиш. Алынган текстти окуучулар 25-30 минутада жаза ала турган болушу керек. Текшерүү диктантты болжолдуу төмөнкүдөй жүргүзүүгө болот:

Текст мугалим тарабынан бир сыйра көркөм окулуп берилет. Окуучулардын берген суроолоруна жооп кайтарылат. Мугалимдер үчүн өтө кыйын болгон сөздөр доскага жазып көрсөтүлүшү талап кылынат.

Текстти жазууда анын ар бир сүйлөмү төмөнкүдөй окулат:

1-жолу эскертүү максаты менен, 2-жолу окуучулардын жазышы үчүн, 3-жолу окуучулардын жазганын текшерүү максаты менен үч жолу окулат. Окуп берүүдө орточо тездикте жаза турган окуучуну көздөө керек болот.

Окуучулар диктантты жазып бүткөндөн кийин, калып калган жерин эске салуу үчүн, текстти дагы бир сыйра бүт бойдон окуп берүү керек. Мында ар бир сүйлөм чоң-кичинелигине карап малым бир пауза менен окулушу зарыл. Эгерде сүйлөмдөр аралыгында ошондой бир кичинекей токтолуу болбосо, окуучулар жазган диктантын көңүлдөгүдөй текшерелбей калышат.

Текшер\\ диктанты мектептерде колдонуу маселесине карата окмуштуу-методистердин арасында да бири-бирине карама-каршы ар кандай пикирлер айтылып келди. Методист А.В.Миртов окуучуларды сабаттуулукка \йрът\\дъг\ жана алардын ъздъшт\р\\лър\н текшер\\дъг\ негизги ыкма катары текшер\\ диктанттын педогогикалык маанисин жокко чыгарган.

Бул диктант проф. А.В.Миратов пикири боюнча окуучуларга эч кандай пайда келтирбестен, кайта зыяндуу таасирин тийгизет.

Ошондой эле пикирди билдирип, айрым методистер текшер\\ диктанттын окуучуларды орфографиялык сабаттуулукка \йрът\\дъ мугалимдердин практикасында колдонуунун пайдасыздыгын айткан. Бирок бир катар методистер ъздър\н\н сабак бер\\ методикасында текшер\\ диктанты окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун жогорлатууда пайдалануу жактары бар экендигин белгилешкен.

Текшер\\ диктанты М.А.Тростниковдун пикири боюнча окуучуларды орфографиялык сабаттуулукка \йрът\\ \ч\н гана керек болбостон, ът\лгън материалды окуучулардын кандай ъздъшт\ргънд\г\н бил\\ \ч\н да керек. Мисалы мугалим бир бъл\мд\ б\т\п, экинчи бъл\мд\ баштоодон мурда ът\лгън бъл\мд\ окуучулардын кандай ъздъшт\ргънд\г\н бил\\ \ч\н текшер\\ диктантты ж\рг\зът.

Мектептерде колдонулуп келе жаткан текшер\\ диктанттын мектеп практикасындадагы учураган айрым м\ч\л\шт\г\нъ карабастан, аны азыркы учурда да колдонуп келе жаткандыгын кубаттайбыз. Окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун кътър\\дъ жана аны баалап текшер\\дъ диктанттын башка т\рлър\ сыяктуу эле

кыргыз тилин окутуунун методикасында да текшер\\ диктант негизги орундун бирин ээлейт.

Текшер\\ диктант башка жазуу жумуштарынан ъз\н\н тъмъндъг\дъй баалуу жактары менен айрымаланат:

1) окуучуларды айрым създърд\ орфографиялык жактан туура жазууга \йрътът;

2) теориялык алган билимин практикада колдоно алууга \йрътът;

3) ът\лгън орфографиялык эрежелердин окуучулардын эсинде жакшылап сакталышына таасир этет;

4) окуучулардын къё\л буруусун жана эркин речин ъст\р\\гъ жардам берет;

5) окуучуларды ар бир ишке жоопкерчилик менен мамиле кылууга \йрътът ж.б.

Окуучулар диктант жазуу менен бирге айрым създърд\ туура с\йлъгъ \йрънът. Ал эми създърд\ туура с\йлъъ деген орфографиялык жактан ошол създ\ туура жазуу дегендикке жатат.

Текшер\\ диктантты ж\рг\з\\дъ мугалимдин ътъ жоопкерчилиги талап кылынат. Текшер\\ диктант окуучулардын тигил, же бул грамматикалык теманы же айрым бир бъл\мд\ кандайча ъздъшт\рғнд\г\н, билимин байкоо \ч\н ж\рг\з\л\п жаткандан кийин аталган диктантты жаздыруудан мурда ошол текшерил\\ч\ грамматикалык(орфографиялык) эрежеге карата бир катар кън\г\\ жумуштары ж\рг\з\лър\н, диктант алынардан орфографиялык эрежелерди кайталап кел\\гъ окуучуларга тапшырма берилерин муглимдер эстен чыгарбоолору зарыл. Диктантты жаздырылуу убагы окуучуларга к\н мурунтан эскерилет. Бул болсо окуучулардын диктанында каталардын аз кетишине м\мк\нч\л\к т\з\лът.

Диктантты жаздырууда окуучулардын олтурган орундарына, алардын угуу жъндъмд\\л\ктър\н\н т\рд\\чъл\г\нъ да къё\л буруш керек. Анткени ар бир окуучу диктанттын текстин даана угуп, башка биръън\ карабай, ъз бетинче жазгыдай болсун.

Жаздырылуучу диктанттын текстин окуп бер\\дъ мугалим

класстын ары-бери жагына басып ж\р\п, окуп бер\\с\ анчалык эффективд\\ боло бербесин эске алуу зарыл. М\мк\н болушунча мугалим окуучулардын бет маёдайына, орто жерге туруп окуп бер\\лър\ тийиш.

Текшер\\ диктанттын текстин тиешел\\ орфографиялык эрежеге байланыштуу кылып мугалим ъз\ тандайт. Тандалган тексте орфограммалардын абдан къп болушу окуучулар \ч\н пайдалуу эмес.

Диктант \ч\н ът\лгън орфографиялык эрежелерге байланыштуу текст тандоодо бардык учурларда эле мисалдарды къркъм адабияттардан талдоо анчалык пайда бербейт. Себеби къркъм адабияттагы тандалган \з\нд\дъ талаптагыдай орфограммалардын болбоосу м\мк\н. Мындай учурларда мугалим айрым орфограммаларды ъз\ кошууга болот же болбосо ъз\ ойлоп текст т\з\\ талапка ылайык. Айтор т\з\лгън текст бардык жагынан талапка жооп бергидей жана тарбиялык мааниге ээ болгондой тандалат.

Текшер\\ диктантты методиканын талабына ылайык ж\рг\з\\ \ч\н тъмъндъг\лърд\ эске тутууга тийиш:

1) Диктанттын тексти окулат.
2) Жазуу эрежелери ът\лбъгън, т\ш\н\кс\з татаал създър доскага жазылуу менен т\ш\нд\р\лът.
3) Окуучулар диктантты жазып б\тър\ менен ъздър\ окуп, катасы болсо т\зът\\гъ м\мк\нч\л\к берилет ж.б.

ӨЗДҮК ДИКТАНТ

Окуучу жаттаган тексттеги окуяны же мурун өздөштүргөн тематикалык текстти эске түшүрүп, өз алдынча жазат. Кат, куттуктоо жаздырууга да болот. Окуучулардын ой жүгүртүүсүн өстүрүп, берилген материал боюнча жаза билүү жоопкерчилигин күчөтөт. Башталгыч класстарда диктанттын бул түрү жаздырылбайт.

ТАНДАЛМАЛУУ ДИКТАНТ

Диктанттын бул түрүн өткөрүүдө окуучу текстти бүт бойдон жазбай, мугалим тарабынан сунуш кылынган керектүү гана орфограммаларды же пунктограммаларды жазат. Мындай диктантта

тексттеги бардык эле сүйлөмдөр жазылбай, анын ичиндеги айрым сүйлөмдөр же сөздөр менен сөз тизмектери гана тандалып алынып, ошолорду доскага же окуучулардын дептерине жаздырууга туура келет. Ошондуктан диктанттын мындай түрү тандалмалуу диктант деп аталат. Диктанттын бул түрү үчүн тандалып алынган тексттерде же айрым сөздөр менен сөз тизмектеринде окуучуларга мурда тааныш болгон эрежелерге ылайык орфограммалар менен пунктуациялык белгилердин болушу зарыл. Окуучулардын көңүл буруусун өстүрүп, орфографиялык сабаттуулукка басым жасалат. Кошумча грамматикалык тапшырмаларды да аткарат. Диктанттын бул түрүн кыргыз тилинин жат жазуу эрежелеринин бир тобу өздөштүрүлгөн учурда колдонууга болот.

ЭРКИН ДИКТАНТ

Бул диктантты жазууда окуучу тексттин мазмунун туура берүүсү талап кылынат. Максатка жараша 3-4 сүйлөмдөн турган үзүндү же абзац окулат. Сүйлөмдү туура жаза билүүсүнө көңүл бөлүнөт. Бул үчүн байланыштуу текст алынып, окуучунун системалуу ой жүгүртүүсү, образдуулукту кебинде колдоно алуусу. Орфограммалык жана пунктограммалык сабаттуулугу текшерилет.

Эркин диктантты жаздыруу окуучуларды өзүнчө татаалыраак изложение, сочинение жазууга жана башка бирөөнүн оюн айтып берүүгө көнүктүрөт.

ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ДИКТАНТ

Окуучулардын ойлоо жөндөмдүүлүгүн өстүрүүгө көңүл бөлүнүп, өз алдынча иштөөсү уюштурулат. Мында мугалим тарабынан окулган тексттеги сөздөрдүн, сөз айкаштарынын жана сүйлөмдүн маанилерин өзгөртүп же толуктап жазууга багыт берилет. Программалык материалдын мазмунуна жана үйрөнүү этабына ылайык ар түрдүү коммуникативдик ыкмалар колдонулат.

Чыгармачылык диктантта окуучуларга айрым сөздөр берилип, ошол сөздөр боюнча сүйлөмдөр же байланыштуу тексттерди түздүртөт.

Мындай диктантты жүргүзүүнүн мааниси чоң. Бул диктант

окуучуларды изложение жана сочинение жазууга үйрөтүү үчүн даярдык көрүү чарасы катарында эжсептелет.

ӨЗҮН-ӨЗҮ ТЕКШЕРҮҮ ДИКТАНТЫ

Диктанттын бул түрү алдыңкы мугалимдердин тажрыйбаларында кеңири колдонулуп келе жатат. Бул, биринчиден, окуучулардын орографиялык жана пунктуациялык эрежелерди кандайча өздөштүргөндүгүн билүү үчүн жүргүзүлөт. Экинчиден, окуучулардын алган билимдерин практикада бекемдейт жана алардын сабакка болгон кызыгуусун арттырат.

Өзүн-өзү текшерүү диктанты мындайча жүргүзүлөт. Орфографиялык же пунктуациялык эрежелерге ылайык тандалып алынган текст класска окулуп берилет да, окуучулар аны жазууга киришет. Жазып бара жатканда ката жазылды го деп күнөм санаган сөздүн астын сызып коюшат да, текст окулуп бүткөндөн кийин окуучулар ал сөздүн туура жазылышын мугалимден сурашат жана өз каталарын өздөрү оңдошот. Мында текшерүү диктанты сыяктуу жазууга кыйынчылык келтирген сөздөр доскага жазылып көрсөтүлбөйт. Бул окуучуларды ар бир сөздү кылдаттык менен туура жазууга, ар бир тыныш белгини ордуна туура коюуга машыктырат.

Диктанттын бул түрүнө баа коюунун бирдей нормасын колдонуу кыргыз тилин окутуунун сапатын жогору көтөрүү үчүн коюлган талапка жараша төмөнкүдөй белгиленет.

Окуучу мугалимге суроо берүү аркылуу өзүнүн кетирген катасын туура оңдоого жетишсе же болбосо мугалимге берген суроолорунан башка орфографиялык ката кетирилбеген диктантка «5» деген баа коюлат.

«4», «3» деген баа мугалимге берген суроолору болуп, 2- 3 төн ашпаган орфографиялык катага коюлат.

«2», «1» деген баалар орфографиялык каталарынын саны 3-4 төн ашкан диктантка коюлат.

Өзүн-өзү текшерүү диктанты үчүн байланыштуу тексттер же айрым сүйлөмдөр колдонулат.

ФРОНТАЛДЫК ДИКТАНТ[1]

Фронталдык диктант мектеп тажрыйбасында көп колдонула бербейт. Бул диктант бир мектептеги окуучулардын жалпы орфографиялык сабаттуулугун текшерүү максатында жүргүзүлөт. Бул диктант текшерүү диктантына окшош.

Бул диктант райондук же областтык элге билим берүү бөлүмдөрүнүн демилгеси менен жаздырылууга тийиш.

II. Бъл\м. Окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун арттырууда каталарды т\зът\\н\н жолдору жана жат жазуу жумушунун тексттинин кълъм\, аны баалоонун тартиби

Кайсы учурда болсо да өтүлгөн материалдардын үстүндө бышыктоо иш аракеттерин жүргүзүүдө, жаза билүүгө машыктырууда жазуу иштеринен алынган каталардын үстүндө иштеп, аларды коюнун ыкмаларын колдонууга туура келет. Жазма кеп боюнча сабаттуулукту көтөрүүнүн эң негизги критерийлеринии бири каталар менен иштөө болуп саналат. Ал үчүн окуучулар жазуу иштерин жүргүзүүдөн мурун төмөнкүдөй таблицалар менен тааныш болууга тийиш.

1. Интонация
2. Пунктуация
3. Каталар менен иштөө

Бул маселе да мектептердин окуучулары үчүн өзүнчө атайын методикалык аспектиде иштеп чыгууну талап кылат.

Окуучулардын орфографиялык сабаттуулугуна жетиш\\ \ч\н болгон к\ръш азыркы учурда гана эмес, мурдатан бери методистердин жана педогогдордун къё\л\н буруп келген негизги маселелерден болуп

---

[1] Сартбаев К.К. «Кыргыз тилин окутуунун методикасы» - Фрунзе, 1978, 208-бет.

саналат. Ошондуктан окутуу ишинде орфографияга, жазууда адабий тилдин нормасын сактай бил\\гъ айрыкча къё\л бъл\нът. Орфографиялык каталар-окуучулардын жазуу иштеринде дайыма болуп тура турган кър\н\ш. Ошондуктан окуучулар тарабынан кетирилген каталарды жоюу к\ръш\\ - тил мугалимдеринин эё орчундуу милдеттеринин бири.

«Мектеп практикасында орфографиялык каталардын кетирилиш себеби деп тъмънк\лърд\ эсептъгъ болот:

1. Окуучулардын орфографиялык жана грамматикалык эрежелерди жетишт\\ даражада ъздъшт\рбъгънд\г\, ал эрежелерди турмушта колдоно билбегендиги, жазууда ъз\н\ текшер\\гъ албагандыгы, орфографияга кирбей калган, ката же м\ч\л\ш иштелган эрежелердин таасири[1]».

2. Окуучулардын орфографиялык сабаттуулугунун негизи болгон орфографиялык материалдарга, кън\г\\лъргъ мектеп грамматикаларында пландуу, системалуу т\рдъ кеёири орун берилбегендиги.

3. Кыргыз орфографиясын окутуунун методикасынын илимий негизде изилденип чыкпагандыгы, айрым орфографиялык эрежелердин м\ч\л\ш иштелгендигинин таасири.

4. Орфографиялык жазуу иштеринин талапка ылайык ж\рг\з\лбъғнд\г\.

5. Мектептеги бирдикт\\ орфографиялык режимдин жоктугу, каталардын \ст\ндъ иштъъдъ мугалим менен окуучунун бирдикт\\ байланышынын жоктугу, каталар менен ъз алдынча иштъъгъ окуучулардын къб\ръък кън\кт\р\лбъгънд\г\.

6. Кээ бир мугалимдердин орфографиялык жактан сабатсыздыгынын таасири ж.б.

---

[1] *Х.К.Карасаев. Орфографиялык каталар, анын себептери жън\ндъ. Караёыз: - Кыргыз тили жана адабиятын окутууну жакшыртуу боюнча **II** илимий –практикалык конференциянын материалдары, Фрунзе, «Мектеп», 1970, 99-бет.*

Булар орфографиялык каталарды кетир\\дъг\ башкы себептерден болуп саналат, бирок мындан башка да окуучулар тарабынан кетирилген орфографиялык каталардын тъмъндъг\дъй себептерин кърсът\\гъ болот:

а) «Мугалимдин жана окуучулардын с\йлъъ речинде диалектикалык каталарга жол берилиши. Бул жън\ндъ проф.А.В.Текчев, проф. Х.К.Карасаев мектеп окуучуларынын орфографиялык каталарды кетир\\дъг\ бирден бир себеби жергиликт\\ диалектиге байланыштуу экендигин эскертишет[1]».

б) Окуу китептеринде жана басма създърдъ орфографиялык каталардын кетирилиши ж.б.

Орфографиялык каталар менен иштъъдъ мугалим тъмъндъг\лърд\ эске тутуу керек:

1) окуучуларды орфографиялык сабаттуулукка \йрът\\ \ч\н мугалим грамматиканын, орфографиянын материалын толугу менен ъздъшт\р\\с\ зарыл;

2) окуучунун алган теориялык билимдерин практикада колдоно алуусуна жетиш\\;

3) каталар менен \зг\лт\кс\з иш алып баруу, орфографиялык кън\г\\лърд\, диктанттарды ъз убагы менен ж\рг\з\п, окуучулардын дептерлерин \збъй текшерип туруу;

4) каталарды т\зът\\дъ орфограммалардын м\нъз\нъ жараша ар т\рд\\ ыкмалардан пайдалануу ж.б.

---

[1] *А.В.Текчёв. Обучение орфографии с учетом особенностей местного диалекта. М., 1948, 290-б*

2.1.Орфографиялык каталарды т\зът\\н\н жолдору жана ыкмалары

Окуучулардын дептерлериндеги орфографиялык каталарды т\зът\\ сабаттуу жазууга \йрът\\дъг\ негизги каражаттардын эё манил\\с\ болуп саналат. Бул ишти туура уюштуруу \ч\н мугалимдин кылдаттык менен иш алып баруусу талап кылынат. Окуучулар тарабынан кетирилген. Окуучулардын орфографиялык каталар талапка ылайык ар т\рд\\ методикалык жолдор менен т\зът\лът жана мугалим окуучулардын жаш ъзгъчъл\г\нъ ылайык кетирген каталарды т\зът\\н\н бул же тигил ыктарын тандап алат. Баарыдан да орфографиялык каталарды четтет\\дъ окуучулардын ъз алдынча иштъс\нъ жетиш\\ жакшы натыйжа берет.

Кылдаттык менен текшерилбеген жазуу жумуштары окуучуларды сабаттуу жазууга \йрътъ албай тургандыгын белгил\\.

Эгерде окуучулардын дептерлери мугалим тарабынан ъз убагында бат-бат текшерилбесе, ага коюлган баалар жогорулатып же тъмъндът\п жиберилсе, окуучуларга терс таасирин тийгизет. Ошентип, окуучулардын жазуу иштериндеги орфографиялык каталарды текшер\\ мугалимдин жеке тажрыйбасындагы негизги нерсе болуп саналат.

Орфографияны окутуунун методикасында каталарды т\зът\\н\н ар т\рд\\ ыкмалары эё къп. Эгер мугалим окуучулардын кетирген орфографиялык каталарын сезе бил\\гъ \йрът\\ч\ ыкмаларды колдонсо, ал ыкма ътъ баалуу, окуучулар \ч\н ътъ пайдалуу ыкмалардан болуп эсептелет. Ал эми, тескерисинче, окуучулардын кетирген каталары текшерилгенде, окуучуларды ъз катасын таба алууга тарбиялабай, кайта механикалык жолго алып барса, андай ыкмаларды каталарды

текшер\\дъ колдонуунун кереги жок. Орфографиялык каталарды текшер\\дъ тъмъндъг\дъй ыкмаларды колдонууга болот.

Бирничи ыгы. Орфографиялык каталарды текшер\\н\н биринчи ыгына туура эмес жазылган тамгаларды \ст\нън бир сызып, туурасын \ст\нъ жазып кърсът\\ керек. Каталарды бул жол менен т\зът\\ бардык окуучулар \ч\н т\ш\н\кт\\ болгондуктан, мектеп практикасында кеёири колдонулат. Орфографиялык каталарды текшер\\дъ бул ыкманын пайдалуу экендигин М.В.Ушаков ъз\н\н методикалык катында: ката жазылган тамгаларды сызып, \ст\нъ туурасын жазуу орфографиялык каталарды текшер\\дъ колдонулган баалуу ыкмалардан болуп саналат деп туура кърсъткън. Мугалимдин мындай ыкмаларды колдонуусу каталардын \ст\ндъ ъз алдынча иштъгъ окуучуларды кън\кт\р\п, кетирген каталарын таба бил\\н\ камсыз кылат.

Окуучулардын орфографиялык каталарын текшер\\дъ ката жазылган създърд\н алдын сызып, \ст\нъ тийишт\\ тамгаларды жазуу айрым начар окуган окуучуларга анчалык пайда бербейт. Ошондуктан жазууга окуучулардыын к\ч\ жетпеген андай татаал създърд\ жазуу жумушунун аягына туурасын жазып кърсът\\ да пайдалуу.

Экинчи ыгы. Кетирилген каталарды алдын эки ирет (=) сызып, тийишт\\ тамгаларды \ст\нъ жазуу.

Каталарды т\зът\\н\н бул ыгы биринчи ыкка караганда тъмъндъг\дъй айрымаланат: Биринчи ыкмада каталардын асты чийилбестен, туурасы \ст\нъ жазылуу менен кърсът\лсъ, экинчи ыкмада каталардын асты эки ирет чийилип, белгил\\ тамганы \ст\нъ жазуу менен айрымаланат. Каталарды мындай жол менен текшер\\ башталгыч класстарда да кеёири колдонулат.

/ч\нч\ ыгы. Окуучулардын орфографиялык каталарын текшер\\н\н \ч\нч\ ыгы болуп, ката кетирилген морфемалардын (уёгу, м\чън\н) алдын сызуу эсептелет. Бул ыкманы жетекчиликке алганда, орфографиялык ката създ\н уёгусунан кетирилсе, уёгусунун, м\чъс\нън кетирилсе, м\чъс\н\н алды сызылат да, туурасы \ст\нъ жазып кърсът\лбъйт. Бирок орфографиялык каталарды текшер\\дъ дайыма эле

бул ыкманы колдонбостон, ката сѳзд\н уѐгусунан кетирилгендиги байкалса, анда андай каталарды ъч\р\п сызып, \ст\нъ туурасын жазып коюу менен да т\зът\\ керек.

Окуучулар жазуу жумуштарында орфографиялык каталарды сѳзд\н составын жакшы ажырата билишсе, орфографиялык каталарды кыйла аз кетирери мектеп практикаында белгил\\. Мисалы: **баз**макана (басмакана), **жыгаш**чы (жыгаччы), **уш**туу (учтуу) ж.б.

«Каталарын текшер\\н\н \ч\нч\ ыгы проф. П.О.Афанасев тарабынан сунуш кылынып[1] башка ыкмалардан ъз\н\н баалуу жактары менен айрымаланат. Бирок орфографиялык каталарды текшер\\н\н бул ыкмаларына айрым методистер каршы чыгып, мугалим ката кетирилген морфемалардын алдын сызуусу анчалык пайдалуу эмес, анын ордуна каталар менен иш ж\рг\з\лгъндъ маани бер\\ч\ сѳздърдън кетирилген каталарды сызууну окуучулардын ъз\нън талап кылуу керек[2] деп эскертет. Ошентип, М.В.Ушаковдун къз карашы боюнча, мугалим ката кеткен сѳздъг\ морфемаларды сызбайт, анткени окуучулар кетирген каталарынын \ст\ндъ иштегенде эле сѳзд\н составын ажыратышып, каталарын табышат.

Търт\нч\ ыгы. Кетирген каталардын туурасын \ст\нъ жазып кърсътпъстън, алдын гана эки ирет сызып коюу. Мисалы: *оорун самалет ж.б.*

Окуучулар кандай ката кетиргендигин бил\\ \ч\н къпкъ чейин аракеттенип, кетирген орфографиялык каталарын ъздър\ анализдешет. Эгер асты чийилган каталар айрым окуучуларга т\ш\н\кс\з болуп калган учурда мугалимдин жардамы талап кылынат. Бирок бардык окуучулардын каталарын мындай жол менен текшер\\гъ болбойт. Эгер каталарын оѐдоого айрым окуучулардын билими жетпегендигин мугалим билсе, ал каталарды сызып, туурасын \ст\нъ жазып кърсът\п бер\\с\ керек.

---

1 *_П.О.Афанасьев. Методика русского языка, М., 1935, 206-бет.*

2 *М.В.Ушаков. Работа над ошибками как средство поднятия грамотности учащихся, Учпедгиз, М., 1953, 6-бет*

Окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун жогорлатууда каталар менен ъз алдынча иштъън\н маанисин айтып келип, П.Н.Солонин кетирген каталарды дайыма эле мугалим оёдобостон, окуучулардын ъз\нъ да оёдотуу керек экендигин, ал эми мугалим болсо, каталарды табуу \ч\н окуучуга ар кандай зарыл жардамдарды кърсътъър\н эскерткен.

Каталарды бул жол менен текшер\\н\ 8-9-класстардын окуучуларынын жазуу жумуштарныда пайдаланууга болот, себеби жогорку класстын окуучулары каталар менен ъз алдынча иштъън\н ар т\рд\\ ыкмаларын \йрънгън. Мындай учурларда мугалим окуучулардын орфографиялык каталарын так, конкретт\\ кърсът\п бер\\гъ жетишсе, анда окуучулар кетирген каталарын батыраак табууга \лг\рът.

Эгерде кетирген каталар окуучулардын с\йлъъ кебине байланыштуу болсо, анда каталардын туурасын \ст\нъ жазып кърсътпъстън, алдын сызып коюу аркылуу ъз катасын окуучуларга таптыруу анчалык таасир этпейт. Мындай учурларда каталарды текшер\\н\н башка ыкмаларын тандап алуу керек.

Ът\лгън орфографиялык эрежелер жакшы ъздъшт\р\л\п, кън\г\\ жумуштары жетишт\\ санда ж\рг\з\л\п бышыкталса, мугалим мындай каталарды алдын гана сызып коет да, окуучулардын ъз алдынча иштъс\н талап кылат.

Бешинчи ыгы. Ката жиберилген сѳзд\н алдын жън эле сызып коюп, туурасын окуучулардын ъздър\нъ таптырып жаздыруу.

Мисалы: къчъъ (кечее), митинк (митинг), арекет (аракет)ж.б. Бул ыкма айрым създърдъг\ механикалык жолдор менен калтырылып кеткен тамгаларга же бир тамга менен экинчи бир тамга алмаштырылып жазылган учурларда колдонулат да, окуучулар ъздър\ тарабынан оёдолот. Мисалы: натйжа (натыйжа), адабй (адабий). Айрым мугалимдер бул ыкманы окуучулар създ\н маанисин т\ш\нбъй ката кетирген учурда колдонушат.

Окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун жогору кътър\\н\н негизги эффективд\\ каражаттарынын бири болуп, орфографиялык

каталар менен окуучулардын ъз алдынча иш алып баруусу эсептелет. Ошондуктан кыргыз тил мугалимдеринен каталарын текшер\\дъ окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун жогору кътър\\ \ч\н ар т\рд\\ методикалык ыкмаларды колдонуп, орфографиялык каталарды т\зът\\н\н \ст\ндъ тынымсыз иш алып баруу талап кылынат.

Алтынчы ыгы. Текшерилген жазуу жумуштарындагы бардык орфографиялык каталарды ъч\р\п сызып, туурасын \ст\нъ жазып кърсътпъстън же алдын сызып, жън койбостон, дептердин талаачасына шарттуу белгилерди: ката тийишт\\ болгон эреженин параграфын, китептин, орфографиялык създ\кт\н бетин жана башкаларды коюуну пайдалануу. Же болбосо, айрым, учурларда ката кеткен създ\н уёгусун жана м\чъс\н дептердин талаачасына толук жазып кърсът\\ да ылайыктуу. Мисалы:

Окуучулардын кетирген каталары	Дептердин талаачасын мугалимди жазып кърсъткън\
Баш карма	Башкар (уёгу, м\чъс\)
качаёкы	Качан (уёгусу)
соодагер	Соода (уёгусунан)

Мындай каталарды дептердин талаачасына (ошол ката кеткен създ\н тушуна) же туура жазылышын жазуу жумушунун аягында да кърсътсъ болот. Кърсът\лгън шарттуу белгилерге жараша окуучулар кетирген каталарын табуу \ч\н къпкъ чейин убараланышат, окуучуга бардык създър туура жазган болуп кър\нът. Бирок айрым окуучулар кайсы създън ката кеткенин таба да алышпайт, окуучу убактысын бошко кетирет. Ошондуктан бардык окуучулардын кетирген каталарына мындай шарттуу белгилерди пайдалануу жакшы натыйжа бербейт[1], себеби биринчиден, каталарды табуу \ч\н окуучунун къп убактысын талап кылат, экинчиден, айрым окуучулар каталарын оёдой албай, мугалимдин тапшырмасын аткарбай коюушу м\мк\н.

---

[1] *П.О.Афанасьев. Исправление ошибок. Журнн. «Русский язык в школе № 3, 1940, 48-бет*

Бирок мугалимдер тарабынан колдонулган шарттуу белгилер окуучуларга т\ш\н\кт\\ болуп, кърсът\лгън орфографиялык эрежелерди ъз алдынча кайталап, ъз каталарын оёдой алгыдай болсун.

Мугалимдин койгон шарттуу белгилерине жараша кетирген каталар менен окуучулардын кандай иштеп жатышкандыгын бил\\ \ч\н жазуу жумуштарын бат-бат текшерип туруу керек. Эгер окуучу кетирген катасы менен ъз алдынча иштей албаса, берилген тапшырмалар убагында аткарылбаса, мындай окуучуларды мугалим ъз\нчъ учетко алат да, ъз алдынча иш ж\рг\з\\ \ч\н катаны четтет\\гъ багытталган тапшырмалар берет.

Окуучулардын жазуу жумуштарындагы мугалим тарабынан колдонулган шарттуу белгилер каталарды жоюу боюнча окуучуларды белгил\\ ишке милдеттендир\\гъ тийиш жана ал толук контролдукка алынып туруусу талап кылынат. Окуучу мугалимдин оёдогон каталарын кёргёндён кийин, мындай каталарды экинчи кетирбейт деп айтууга болбойт, ал тескерисинче, зыян келтирет.

Мугалим окуучулардын дептерлериндеги кетирген каталарды оёдоп, катаны т\зът\\н\н ар кандай жолдорун колдосо да, окуучуларды ъз алдынча каталар \ст\ндъ иштъгъ кън\кт\рбъсъ, андан эч кандай ийгиликт\\ натыйжа чыкпайт.

Жазуу жумуштарын текшер\\дъ кетирген орфографиялык каталардын м\нъз\нъ жараша айрым мугалимдер ъздър\н\н сабак практикасында дептердин талаачасына **I** белгиси менен орфографиялык катаны, **V** белгиси менен пунктуациялык катаны, ? белгиси менен стилистикалык катаны ? белгиси менен абзацтан кеткен катаны белгилешет. Бирок бул толук жетишсиз. Ошондуктан мектеп тажрыйбасында орфографиялык каталарды т\зът\\дъ мугалимдер жогоркудай шарттуу белгтлерди кошумча пайдалануулары керек.

Орфографиялык каталарды текшер\\дъ мындай шарттуу белгилерди колдонуу мугалимдин иш тажрыйбасына байланыштуу, б.а. ар бир мугалим каталардын м\нъз\нъ жараша т\рд\\ шарттуу белгилерди

пайдаланылат. Бирок каталар менен иштъъдъ бардык мугалимдер бирдей шарттуу белгилерди пайдаланылса, жакшы натыйжаларды берет.

Жетинчи ыгы. Окуучулар орус тилинен кирген създърд\н жазылышынан орфографиялык каталарды къб\ръък кетиришет. Ошондуктан мындай каталар менен иштъъгъ окуучуларды къб\ръък кън\кт\р\\ \ч\н мугалим ката деп эсептелген сълд\н тушундагы дептердин талаачасына «**съз.к**» (създ\кт\ кара) деп белги коет. Бул белги боюнча създ\ктър\н пайдалануу менен окуучулар кетирген каталарын табууга жетишишет.

Орфографиялык каталарды мындай жолдор менен текшер\\, биринчиден окуучуларды създ\к менен иштъъгъ кън\кт\рът, экинчиден, ал каталар къп убакка чейин окуучулардын эсинде сакталат.

Бул ыкманын тъмъндъг\дъй варианттары бар:

1) Ката създ\н алдын сызуу менен дептердин талаачасына «**съз.к**» деп жазуу;

2) Катанын алдын сызбастан, ошол създ\н тушуна «**съз.к**» деп жазуу;

3) Ката кетирген създ\н \ст\нъ «**съз.к**» деп жазуу. Бирок бул ыкмаларды 5-8 класстын жазуу жумуштарында колдонууга болот.

Мектеп практикасында бир эле саптан бир нече ката кетирген окуучулар къп кездешет. Анын бардык каталарына бул ыкмаларды колдонууга ылайык эмес. Ага ылайык ыкмаларды колдонорун мугалим окуучулардын билим ъзғчъл\г\нъ жараша тандап алат. Демек, орфографиялык каталар менен иштъъдъ окуучулардын ишин жеёилдет\\ \ч\н, ъз алдынча иштъъгъ к\ч\ жеткен айрым каталарга гана шарттуу белгилерди пайдалануу керек.

Сегизинчи ыгы. Орфографиялык каталарды текшер\\н\н бул т\р\ жогрку ыкмалардан такыр башкача. Мугалим текшерген жазуу жумуштарына эч кандай шарттуу белгилерди колдонбой же алдын сызып эскертпестен, иштин аягына орфографиялык каталардын санын гана кърсът\п баа коет. Окуучулар кайсы създън кандай ката кетиргендигин бил\\ \ч\н ъз\н\н жазуу жумуштарын баштан-аяк кылдаттык менен окуп чыгышат, «орфографиялык създ\ктън» карашат, акырында кетирген

каталарын ъздър\ табышат. Эгерде кетирген каталарын т\зът\\гъ айрым окуучулардын к\ч\ жетпесе, ал каталар мугалимдин контролдугу менен оёдолот да, ага байланыштуу тапшырмалар берилет.

Бирок бул ыкманы бардык окуучуларга т\ртъ малбастан, каталар менен иштъгъ ъз алдынча кън\г\п калган, катаны аз жиберген, ъз катасын табууга мугалимдин ишенчин туудурган 5-9 класстын окуучуларынын жазуу жумуштарында колдонууга болот.

Ал эми каталар менен ъз алдынча иштъгъ начар кън\г\шкън окуучулар \ч\н каталарды текшер\\н\н жеёил ыкмаларын тандап алуу керек.

Орфографиялык каталарды т\зът\\дъ бардык ыкмаларды туш келди колдоно берип, каталарды ъз алдынча оёдоону жогорку класстын окуучуларынан да талап кылуу м\мк\н да эмес. Окуучулардын кетирген каталарын ъз алдынча оёдоолоруна жетиш\\ \ч\н адегенде катаны оёдоонун жеёил, андан кийин татаал ыкмаларын сунуш кылуу м\мк\н[1]. Мисалы, туура эмес жазылган създърдъг\ тамгаларды сызып, анын \ст\нъ туурасын жазып кърсът\\ аркылуу, андан кийин ката жазылган сюзд\н алдын сызып коюп, туурасын окуучулардын ъздър\нъ таптыруу же болбосо, дептердин талаачасына шарттуу белгилерди пайдалануу аркылуу ж.б.

Негизинен алганда бул ыкма каталардын \ст\ндъ ъз алдынча иштъгъ окуучуларды мажбур кылган баалуу ыкмалардан.

Тогузунчу ыгы. Ката кетирген тамгаларды сызып ъч\р\п, \ст\нъ туурасын жазып, алдын эки ирет жазуу[2].

Бул ыкманы окуучулар жаш ъзгъчъл\г\нъ жараша башталгыч жана 5-9 класстарда колдонууга болот, анткени окуучу кетирген каталардын туурасы кандай боло тургандыгын билбей, каталары т\зът\лбъй калышы м\мк\н. Мына ошондуктан окуучулардын жазуу жумуштарын текшергенде, алардын каталарын чийип, \ст\нъ туурасын жазып, алдын эки ирет сызуу керек. Проф.П.О.Афанасев бул ыкманы грамматикалык

---

[1] *С./съналиев «Кыргыз тилин окутуунун методикасы» Фрунзе 1975.273-бет*
[2] *.К.К.Сартбаев. «Кыргыз тилин окутуунун методикасы» Фрунзе, 1971.224-бет*

эрежелер эё эле аз ът\лгън башталгыч класстын окуучуларынын жазуу жумуштарында колдонууну сунуш кылган[1].

Онунчу ыкма. Създъг\ ката жазылган тамгаларды \ст\нъ баса жазуу аркылуу башка тамгалар менен алмаштыруу.

Орфографиялык каталарды мындай жолдор менен т\зът\\дъ, биринчиден, ката жазылган тамгалар оёдолсо, экинчиден, ал каталар окуучулар \ч\н олку-солку туудурбайт, себеби ката жазылган тамганы жаап калып, ал създ\н туура жазылышы окуучуларга даана кър\нът.

Ошондуктан айрым методистер бул ыкманын баалуу жактарын эсепке алып, башталгыч класстын окуучуларынын жазуу жумуштарын текшер\\дъ пайдаланууну сунуш кылышат. Бирок мындай ыкманы башталгыч класстын жазуу жумуштарында гана колдонулбастан, 5-9-класстын жазуу жумуштарында текшергенде да колдонууга болот. Айрым мугалимдер жана методистер ката жазылган тамгаларды ъч\р\п, анын ордуна туурасын жазуу менен мугалим эки максатка: биринчиден, орфографиялык каталарды оёдоого, экинчиден, ал създърд\н окуучулардын туура жаза алуусуна жетишет. Ошондуктан каталарды т\зът\\дъ ката жазылган тамгаларды ъч\р\\ менен анын \ст\нъ туурасын жазуу мектеп практикасында жакшы натыйжа берет деп эсептешет[2].

Он бирничи ык. Жергиликт\\ говорлордун таасирине байланыштуу кетирген каталарды ийри сызуу. Мисалы: *болчук, с\д\ръп, баласыны ж.б.*

Эгер окуучу жазуу жумушунда ушу сыяктуу ж.б. диалектилик каталарга жол берсе, астын жън эле чийип коюу окуучуларга анчалык таасир этпейт. Мындай каталарды анализдъ сабагында талдоо пайдалуу.

Мектеп практикасында айрым мугалимдер ар бир с\йлъмдъг\ кетирилген каталарды ар башка, б.а. адегенде биринчи с\йлъмдъг\ каталарды, андан кийин экинчи с\йлъмдъг\ каталарды анализдешет.

Ошентип, улам кийинки катаны анын м\нъз\нъ, т\р\нъ карабай анализдей беришет. Бирок каталарды мындай анализдъ жакшы

---

[1] *.П.О.Афанасьевдин жогорку эмгеги, 208-бет*

[2] *С./съналиев «Кыргыз тилин окутуунун методикасы» Фрунзе 1975.274-бет*

натыйжаларды бербейт, себеби, биринчиден, ар бир с\йлъмдъг\ каталарды ъз\нчъ анализдеген убакыт къп кетет, экинчиден, орфографиялык эрежелер баш аламан т\ш\нд\р\лът. Мисалы, бир с\йлъмдън орфографиялык катага байланыштуу эки ката кетиши м\мк\н. Демек, мындай учурларда орфографиялык эреже эки жолу кайталанат. Эгер ошол орфографиялык эрежеге байланыштуу ката андан кийинки с\йлъмдърдън кетирилсе, анда дагы мурунку кайталанган эрежени кайталоого туура келет. /ч\нч\дън окуучулар \ч\н жакшы т\ш\н\кт\\ болбойт. Ошондуктан орфографиялык каталарды ар бир с\йлъм боюнча анализдебестен, программада берилген тартиби боюнча, бир орфографиялык эрежеге баш ийген бардык каталарды ъз\нчъ, экинчи орфографиялык эрежеге баш ийген каталарды ъз\нчъ анализдъъ керек. Же болбосо, эё мурун фонетикалык эрежеге тийишт\\ болгон каталарды, андан кийин морфологиялык каталарды анализдъъ максатка ылайыктуу.

Каталарды ушул тартипте анализдесе, орфографиялык эрежелер жакшы бекемделет жана жакшы системага келтирилет.

Каталарды анализдъъгъ арналган сабакта ката жиберген окуучуларды гана анализдъъ ишине активд\\ катыштырууга тартпастан, класстагы бардык окуучуларды активд\\ катыштыруу керек.

Кээ бир учурларда катасыз жазган айрым окуучулар каталарды анализдъъгъ активд\\ катышпай, башка иштер менен алагды болуп отурушу м\мк\н. Ката жиберилген эрежени так, туура айтып бер\\с\н, ага мисалдарды келтире билишин окуучулардан ар дайым талап кылууга зарыл.

Эгерде эрежеге баш ийбей турган айрым създърд\н жазылышынан ката кетирилген болсо, анда създърд\ «Орфографиялык сьзд\к[1]» боюнча тууралап жазып бер\\с\н окуучулардан талап кылуу керек. Каталар менен мындай иш алып баруу окуучулардын орфографиялык каталарын батыраак жоюуга, тез сабаттуу жазууга алып келет.

[1] Х.К.Карасаев. «Орфографиялык създ\к», Фрунзе, Мектеп 1969, 1973.

Каталарга анализ ж\рг\з\\дъг\ негизги максат окуучуларды ъз\ жазгандарын ъз\ контролдой алууга, жиберген каталарын орфографиялык сызд\ктън таба алууга \йрътът. Бул \ч\н окуучуларды ъз каталарын классификациялай алууга, кетирген каталарына жараша орфографиялык эрежелерди таба бил\\гъ ж.б. кън\кт\р\\ керек. Орфографиялык катаны анализдъън\н жолдорун жана анализге байланыштуу кън\г\\лърд\н типтерин каталардын келип чыгышындагы себептерге карай тандап алат. Эгер окуучу ***жылмаюу, мактанчаак, кыштакка*** деген създърдън ката кеткен болсо, мындай каталарды създ\н составы боюнча талдап чыгуу пайдалуу болот.

Каталарды талдоого байланыштуу туура жазуунун ъзгъчъ кыйыныраак эрежелерин биротоло бекемдъъ \ч\н окуучуларга \йгъ тапшырма бер\\ зарыл.

Каталарды \ст\ндъ иштъъ боюнча болгон сабакта т\ш\нд\р\л\\гъ туура келген орфографиялык эрежелердин саны окуучулар кетирген каталарга жараша болот, бул болсо тексттин кълъм\нъ ылайык кыйын орфограммалары бар экендигине карай аныкталат. Бирок окуучулардын къё\л\н алагды кылбас \ч\н, къп орфографиялык эрежелерди кайталоого берилип кет\\н\н кереги жок. Класстагы бардык окуучулардын къё\л\н къб\ръък сандагы каталарды кайталоого алып келген бир нече манил\\ эрежелердин айланасына топтоо ътъ ылайыктуу.

Айрым методистер келтирилген орфографиялык каталарды окуучулардын туура жазуусуна жетиш\\ \ч\н създ же с\йлъм боюнча бир нече жолу къч\р\п жазууну сунуш кылышат. Мындай къч\р\п жазууну жактагандар окуучунун къё\л\ белгил\\ бир кыйынчылыкка топтолуп, кърrъндър\н эстеп калып, туура шарттарды т\зът деп эсептешкен. Мындай механикалык жолду ъз убагында жактоочулардын бири Ф.И.Буслаев болгон. Ал катасыз жазууга кън\г\\ \ч\н ката кетирилген създ\ 10-20 жолу къч\р\п жазууну сунуш кылган. Бирок бат унутула турган мындай кън\г\\ окуучулар \ч\н пайдалуу эмес деп айтат С./сыналиев.

Бул жън\ндъ методист М.В.Ушаков ката кетирген създърд\ бир нече жолу къч\рт\п жазууну сунуш кылышкан жогорку методистердин негизги кемчилигин кърсът\п келип: «Мындай механикалык т\рдъ къч\р\п жазуу окуучулар \ч\н анчалык кызыктуу эмес. Тажрыйба кърсъткъндъй, адегенде ката кетирилген създърд\ бир нече жолу къч\р\\дъ окуучулар катасыз жазууга жетишкени менен, андан кийин дагы эле ошол създърдън ката кетиришет»–деп туура кърсъткън. Бирок бардык орфографиялык каталар \ч\н къч\р\п жазууну сунуш кылууга болбойт. Орус тилинен кирген, эрежеге багынбаган създърд\ гана айрым учурларда къч\р\\, албетте, пайдалуу. Бул учурда ал създърд\ механикалык жол менен жазууга жол койбос \ч\н ойлонуп жазууну талап кыла турган кошумча тапшырмаларды бер\\ керек. Мисалы: окуучу ***февралда, экскурсия ж.б.*** създърдън ката кетирсе, ал създърд\ механикалык жол менен къч\рт\п койбостон, окуучунун къё\л\н бил\\ \ч\н ката кетирилген сързд\н алдын сыздыруу менен къч\рт\р\\ керек. Бул болсо ката жазылган сързд\н туура жазылышына жардам берет. Бирок мындай къч\р\\гъ къп създърд\ бер\\ пайдасыз.

Окуучулардын кетирген каталары менен бирдикте мугалимдин анализ ж\рг\з\ш\, айрыкча окуучунун ъз\ кетирген катасынын \ст\ндъ ъз\н иштет\\с\ эё эле кър\н\кт\\ иш болуп саналгандыктан, бул маселени жандуу ж\рг\з\\ керек.

Мугалим тарабынан текшерилген окуучулардын жазуу жумуштарын каталардан анализдъъдън мурун таратып бер\\ керекпи же анализдеп кийин таратып бер\\ керекпи деген суроонун туулушу м\мк\н. Бул маселе жън\ндъ методикалык адабияттарда жана мектеп практикасында тъмъндъг\дъй \ч т\рд\\ пикирлер айтылып келе жатат.

1. Айрым методистер[1] окуучулардын жазуу жумуштарын каталарды анализдегенден кийин таратып бер\\н\ сунуш кылышат. Булардын пикири боюнча, окуучулар кандай орфографиялык ката кетиргендигин бил\\ \ч\н каталарды анализдъъгъ активд\\ катышуу менен айрым създърд\н туура жазылышын ъздъшт\р\шът.

---

[1] *М.В.Ушаков жогорку аталган китеби 14 бет*

2. Айрым методистер[2] каталарды анализдъън\ жазуу жумуштарын окуучуларга таратып бергенден кийин баштоону сунуш кылышат. Булардын пикири боюнча каталарды анализдъ сабагына окуучуларды активд\\ катыштыруу \ч\н эё мурда кетирген каталары менен тааныштыруу зарыл, андан кийин каталардын \ст\ндъ иштъ жеёил болот.

3. Эгерде мугалим каталарды анализдъгъ арналган сабакты методиканын талабына жараша жандуу т\рдъ уюштура бил\\гъ жетишсе, анда жазуу жумуштарын анализден кийин да, анализден мурун да таратып бер\\н\н эч кандай зыяны жок.

Биздин пикирибиз боюнча да мектептердеги къп жыл иштеген мугалим устаттардын тажрыйбасын эсепке алып, жазуу жумуштарын каталарды анализдегенден кийин таратып бер\\ пайдалуу болор эле, себеби, биринчиден, окуучулар кандай ката кетиргендигин бил\\ \ч\н каталарды анализдъгъ активд\\ катышышат, жаёы сабакка кызыгуулары артат, экинчиден, окуучулардын къё\л\ башкага алагды болбой, каталар менен коллективд\\ иштъгъ м\мк\нд\к т\з\лът.

Каталардын \ст\ндъ окуучулардын кандай иштеп жаткандыгын бил\\ \ч\н к\ндъл\к сабакта кетирген каталарын оозеки суроо менен доскага жаздырып кър\\ да пайдалуу. Мисалы, окуучулар мугалим тарабынан коюлган суроолорго жооп берип б\ткъндън кийин, андан сен эё кийинки диктанттка кандай каталарды кетирдиё эле? Же болбосо, сен кийинки диктанта... сыяктуу създърдън ката кетиргенсиё, ошол създърд\н туура жазылышын созд\к боюнча \йрънд\ёб\? деген сыяктуу талаптарды коюу керек.

Эгерде ал окуучу кетирген каталарын эстей албаса, кандай ката кетиргенин туура жаза билбесе, мугалим ал окуучунун кетирген катасын окуп бер\\ менен доскага жаздырып кърът. Окуучу мурунку кетирген катасын дагы кайталай турган болсо, анда мугалим ал окуучуга ошол катанын м\нъз\нъ жараша тапшырмалар берет. Же болбосо С./съналиев

[2] *Н.Р.Рождественский. Обучение орфографии в начальной школе. Изд. АПН, 1949, 204-бет.*

окуучулардын орфографиялык кыраакылыгын ъст\р\\ \ч\н суроолор бериши м\мк\н деп тъмънк\дъй билеттерди пайдаланууну сунуш кылат:

№1 билет

1. Я, Ю, Е, Е тамгаларынын жазылышын т\ш\нд\р.

2. Тъмънк\ създърдъг\ ачык калтырылган орундарга тийишт\\ болгон н, ё тамгаларын коюп, алардын кандай жазыларын айтып бер: *тъмън(ё)к\, астын (ё)кы, басыё(н)кы, б\г\н(ё)к\ ж.б.*

№2 билет

1. Оозеки мисалдар келтир\\ менен созулма \нд\\лърд\н жазылышын т\ш\нд\р.

2. Тъмънк\ ачык калтырылган орундарга тийишт\\ болгон ***ы,и*** тамгаларын коюп, алардын жазылышын айтып бер.

Нат...йжа, тарб..я, нас...ят, жар...я, дар..я, таб...ят.

Орфографиялык каталарды текшер\\ аркылуу мугалимдер тъмънк\лъргъ жетишет:

а) окуучулар тарабынан кетирилген орфографиялык каталарды белгилейт, грамматикалык, орфографиялык эрежелерди окуучулардын турмушта колдоно алуусун байкайт, кайсы орфографиялык эрежени билбегендигин аныктайт;

б) орфографиялык каталардын кандай шартта кетирилгендигин билет;

в) окуучулар менен каталардын \ст\ндъ иштъън\ пландаштырат.

Орфографиялык каталарды т\зът\\ сабаттуу жазуу \ч\н ътъ керек. Эгерде биз орфографиялык каталарга къё\л бурбаган болсок, туура эмес създърд\ ъз убагында т\зътпъсък, ар ким ар кандай жазып, бир эле създ\н жазылышы бир нече т\рд\\ берилип, кыргыз орфографиясы баш аламандыкка учурар эле. Ошондуктан кыргыз адабий тилинин нормасын сактоодо каталарды т\зът\\ чоё мааниге ээ болот.

Каталардын \ст\ндъ окуучулардын ъз алдынча иштеши. Орфографиялык каталардын \ст\ндъ окуучулардын ъз алдынча иштеши сабаттуулукту жогорлатууда чоё мааниге ээ болот. Каталар

менен иштъъ жат жазуу иштеринде гана ж\рг\з\лът, ошондой эле \й тапшырмасындагы жана класстык иш жазылган дептерлердеги окуучулар тарабынан кетирген каталарга да къё\л бурулса жакшы болмок.

Кетирилген каталардын \ст\ндъ окуучуларды туура иштет\\, каталардын себебин аныктоо, мугалимдин методиканы туура пайдалануусун негизинде ишке ашыруулусуна тийиш. С./съналиев каталар менен иштън\ \ч\нч\ класстан тартып аткарылууга тийиш деп айтат. Анткени търт\нч\ класста каталар менен иштъъ бир топ татаалдайт.

Мугалим тарабынан колдонулган бардык ыкмалар окуучуларды каталар менен ъз алдынча иштъгъ мажбур кылат.

Жат жазууларда же башка жазуу жумуштарында окуучулардын айрым тамгаларды калтырып кеткен учурларында каталарды кърсът\п, же астын сызбастан каталардын саны экъъ деп жазуу жумушунун аягына жазып коет. Окуучулар жазуу жумуштарын дагы бир сыйра окуп чыгуу менен каталарды табышат. Ъз\н\н катасын ъз\нъ оёдотуу окуучулардын орфографиялык кыраакылыгын ъст\рът.

Окуучулардын кетирген каталарын ъз алдынча оёдоосуна жетиш\\ \ч\н жана орфографиялык сабаттуулукту жогорлатууда мектептер \ч\н т\з\лгън «Орфографиялык създ\к[1]») чоё мааниге ээ. Мугалим окуучулардын жазуу жумуштарын текшергенде окуучулардын интернационалдык създърдън ката кетире тургандыгын байкайт, ал каталардын себебин таба бил\\ менен, каталардын къз жаздымда калышына эч кандай жол бербъъ керек.

[1] *(Х.К.КАРАСАЕВ. Орфографиялык създ\к мектеп окуучулары \ч\н, биринчи басылышы, Фрунзе, «Мектеп»1996, оёдолуп экинчи басылышы, 1973-жыл.*

2.2. Текшер\\ жат жазуу жумушунун текстинин кълъм\ жана аны баалоонун тартиби

Жат жазуу ишиндеги каталар тъмъндъг\дъй учурларда катага эсептелбейт[1]:

- ът\лъ элек эрежелерден кеткен каталар;

- създ\н жазылышын билип туруп, тамгаларды байкабай (механикалык т\рдъ) алмаштырып же айрым тыбыштардын т\ш\р\л\п калган учурларда (мисалы, *«кызмат»* дегендин ордуна *«кызмап»*, «*т\ш\м*» дегендин ордуна *«т\ш\п»* болуп жазылса);

- орфографиялык эрежелери такталбай эки т\рд\\ жазылып келе жаткан създър (мисалы, *«дубана» «думана»*, *«насыят», «насаат»*);

-жазма тамгалардын басма тамга т\р\ндъ жазылып калган учурлары;

-бир съз же създ\н бир м\чъс\ т\ш\р\л\п жазылып, же алмашылып калып, ошол с\йлъм маани жана стилдик жактан бузулбаса (мисалы, *«айылдык кишилер» - «айыл кишилери» «атчандар»* «атчан адамдар» ж.б.)

Баа коюуда мугалим катанын одоно же одоно эместигине карата мамиле кылат. Одоно эмес ката окуучунун сабатын текшер\\дъ чеч\\ч\ мааниге ээ болбойт. Ошондуктан андай каталардын эки-\чъън бир ката катары эсептъъ керек. Одоно эмес каталарга тъмънк\лърд\ кошууга болот:

- създърд\ ташмалдоодо съз туура ташмалданып, ташмал белгисинин коюулбай, же белгинин эки жакка теё коюулушу;

- интонацияга байланыштуу тыныш белгинин алмаштырылып коюулушу (мисалы, с\йлъмд\н баш жагында сырдык създън кийин \т\рд\н ордуна илеп белгисинин коюлуп калышы ж.б.)

- окуучу жазылышын билип туруп, бир създ\ бирде туура, бирде ката жазса;

- бир эле създън ар кайсы жерде бирдей ката кетирсе, бир эле ката деп эсептелет.

---

[1] Тойчубаева С., Ъм\ралиева С., Эгембердиев Р., Мусаева В. «Кыргыз тили» Ташкент «O'zbekiston» 2005. 136-бет.

Жат жазуу жумушунун таза жазылуусуна, оёдоолордун къп-аздыгына карата мугалимге бир бааны тъмъндът\\гъ м\мк\нд\к берилет. Булганч жазылган жана \чтън ашык оёдоосу бар иштерге «5» деген бааны ыйгарууга болбойт.

Мугалим ъзгъчъ къё\л бура турган орфограмма жана пунктограммалар текстте тъмънк\дъй сандардын айланасында болууга тийиш:

	Класс	Ар т\рд\\ орфограмма	Пунктограмма
1	5	10-12	2-3
2	6	14-16	6-7
3	7	16-18	8-9
4	8	18-20	10-12
5	9	20-24	14-16

Жат жазуу жумушунун текстинде атайын ът\лгън эрежелерге ылайык 5-класста 4-5, 6-7-класста 5-7, 8-9- класста 8-10 татаал създър съзс\з аралашууга тийиш. Ошондой эле текшер\\ т\р\ндъг\ жат жазуу ишиндеги 5-класста 2-3, 6-7-класста 3-4, 8-9-класста 4-5 тен ашык татаал с\йлъмдър болушу керек.

Жат жазууларда орфографиялык, пунктуациялык каталар, жазуунун техникалык эрежелери, иштин тазалыгы эске алынып, бир гана баа коюлат. Эгерде айрым учурда, жат жазуу жумушуна кошумча грамматикалык жана башка комплекст\\ тапшырмалар кошо берилсе, экъънъ эки башка баа коюу талап кылынат.

Създ\к т\р\ндъг\ жат жазуу жумуштарында 5-класс \ч\н 15-25, 6-класс \ч\н 20-30, 7-класс \ч\н 20-35, 8-класс \ч\н 25-40, 9-класс \ч\н 25-45 създън турган текст тандоо талапка ылайык.

Създ\к т\р\ндъг\ жат жазуу жумуштарында «5» деген баа катасы жок, «4» деген баа бир-эки катасы бар, «3» деген баа \ч-търт ката кетирген, «2» деген баа търт-беш катасы бар, «1» деген баа жетиден ашык ката жиберилген жазуу жумушуна коюлат.

ТЕКШЕРҮҮ ЖАТ ЖАЗУУ ЖУМУШУНУН ТЕКСТИНИН КӨЛӨМҮ ЖАНА

БААЛООНУН ЧЕНЕМИ АЛАРГА КОЮЛА ТУРГАН ТАЛАПТАР

Текшерүү жат жазуу жумушунун текстиндеги сөздөрдүн саны төмөнкүдөй болушу мүмкүн[1].

Класстар	V	VI	VII	VIII	IX
Окуу жылы башында	90	100	130	140	150
Окуу жылы акырында	100	120	140	160	180

Жазма иште каталардын белгилениши жана каталар менен иштөө[2]
Катанын үч түрү бар:
1. Орфографиялык каталардын асты сызылып, дептердин четине таякча коюлат. (I). 2. Пунктуациялык каталар түзөтүлүп, дептердин четине кывачи (v) коюлат. 3. Стилдик каталар кеткен жер толкун сызык менен белгиленип, дептердин четине толкун белгиси коюлат. (~~~).
Каталарды жыйынтыктоо 3Y2 1 = (3 орфографиялык, 2 пунктуациялык, 1 стилдик дегенди билдирет)
Баалоонун ченемдери: Жат жазууну баалоодо төмөнкүдөй ченем белгиленет: «5» баа: - толук катасыз жазылган болсо; - бир гана орфографиялык же бир пунктуациялык ката болсо. «4» баа: - эки орфографиялык жана еки пунктуатсиялык ката болсо: каталар салыштырмалуу түрдө өзгөрүүсү мүмкүн, бирок алардын жалпы өлчөмү төрттөн ашпастыгы керек. «3» баа: - төрт орфографиялык жана төрт пунктуациялык болсо; же 3 орфографиялык жана 5 пунктуациялык катасы өңдүү болушу да мүмкүн. «2» баа: - жети орфографиялык жана жети пунктуациялык катасы болсо. Каталардын саны он бештен ашып кетсе, «1» баа коюлат. Диктантты баалоо орфографиялык каталардын өлчөмү менен чектелет. Эгерде диктанттагы оңдоолордун саны 5 тен көп болсо, баа бир баллга төмөндөйт. Эгерде диктантта үч жана андан көп оңдоо болсо, «5» баа коюлбайт. Ошентип, каталарды баалоо төмөнкүчө: 0-1 катага «5» коюлат

---

[1] ***Бахтиёр Қўлдошев Ёзма ишларни о`тказиш ва баҳолаш методикаси (маъруза матни) Андижон 2006***

[2] Нармырзаева К.Ж. «Ч. Айтматовдун чыгармалары улуттук мектептердин кыргыз тил сабагында» Бишкек – 2005.

1-3 катага «4» коюлат 4-7 катага «3» коюлат 8 ден жогоруга «2» коюлат
Каталар класс боюнча текшерилип, анын себебин эреже менен түшүндүрүү керек.

2.3 Жазуу жумуштарын ъткър\\дъ «текстти улант» усулунунан пайдалануунун технологиясы

Кыргыз тили сабактарында басма практикасы менен аз-аздан таанышып баруу, окуучуда пикирди жазма т\р\ндъ т\ш\нд\р\\ жоопкерчилигин арткызат, окуучунун текст \ст\ндъ чыгармачылык менен иштъъс\ туура, так, сабаттуу, стилистикалык жактан тегиз текст жаратуу кънд\м\н калыптандырууда жакшы натыйжаларга алып келет.

Тъмънк\ текст басмасы жана анын негизги т\рлър\ жън\ндъ кыскача маалымат берилет:

1. Тексттин бъл\г\ боюнча
2. Орфография боюнча
3. Тыныш белгилери боюнча
4. Стилистика боюнча
5. Текстти кеёейт\\
6. Текстти кыскартуу
7. жыл жана айлар, сандар боюнча
8. Тема боюнча
9. Епиграф боюнча
10. Къркъм
11. Факт жана далилдер боюнча
12. Логикалык ой ж\г\рт\\
13. Кол жазманы акка къч\р\\.

Текст \ст\ндъ иштъъдън негизги максат окуучуга эё жакшынакай текст тууралуу т\ш\н\к бер\\, андагы чыгармачылык жъндъмд\\л\к механизмини аракетке келтир\\, анык бир багытта, логикалык ой ж\г\рт\\гъ, пикирин жазма т\рдъ туура, так баяндоого даярдоодон

турат.

Жогорудагы иш аракет тексттин т\рлър\н айырмалоо, тексттеги с\йлъмдър, алардагы съз тартиби, туура жана орундуу колдонгондугу, орфографиялык, пунктуациялык, стилистикалык каталарды аныктоо жана аны жоюуга м\мк\нч\л\ктър артып, с\йлъм т\з\\дъ тексттин мазмунун ачып бере турган къркъм съз каражаттарын андоо, пикирди анык, системалуу жана так т\ш\нд\р\\, тексттен туура жыйынтык чыгаруу кънд\мдър\н калыптанышы жана бышыктоосун ишке ашырат.

Демек, текст \ст\ндъ иштъъ, текстти басма кылуу кън\г\\лър\ окуучуларда текст жаратуу кънд\мдър\н калыптандыруу, алардын ъз алдынча текст жаратуу иш аракетине даярдоонун негизи болуп саналат. Ал окуучунун коммуникатив сабаттуулук даражасын оозеки жана жазма пикир т\ш\нд\р\\ чеберчилигин ън\г\\с\н рецензиялайт. Бул жараянды тъмънк\ технологиялардын уюштуруу менен ъткър\\ м\мк\н.

«Текстти уланткыла» усулу

Максат: Окуучуну тез, туура жана так жазма пикирин т\ш\нд\р\\гъ \йрът\\. Мында кириш\\ бъл\г\ берилген текст улантылат. Класстагы окуучулар эки же \ч топко бъл\нгън\ макул. Тексттин аты, негизги бъл\г\ жана корутундусу белгисиз болот. Ар бир топтун жазган тексттери монитор экрандарга чыгарылат, орфографиялык сабаттуулугу, стилистикалык чеберчилик, къркъм съз каражаттары дагы салыштырылат жана бааланат. Тапшырманы биринчи орунда берилген убакытта б\ткън, тексттке дал келген туура тема тапкан, стилистикалык жактан так, логикалык жактан эё жакшынакай текст жараткан топ сыймыктандырылат. Эё активд\\ окуучу оюндун жеё\\ч\с\ болот.

Таймаштын шарты: Ар бир топтун м\чълър\, с\йлъмдърд\ улантып, кичинекей текст жаратышат. Текстти тез, туура, къркъм съз каражаттары менен, логикалык жана стилистикалык жактан туура, так т\зъ алган топ жеё\\ч\ болот.

/лг\: Жыл сайын май айын сабырсыздык менен к\тъм. Себеби

табият бул мезгилде эё жакшынакай къйнъг\н кийген учуру болот.

Текст жаратуу \ч\н белгиленген убакыт б\т\ш\ менен мугалим биринчи болуп ишти аяктаган топко текстти окуусун айтат. Калган эки топтун м\чълър\ окуп жаткан текстти къё\л коюп угуп, сын къз караш менен сындап, тексттин тили, стилистикасы, къркъм съз каражаттары, тексттин бъл\ктър\н\н толуктугу, орундуулугун, орфографиялык-стилистикалык каталар, тыныш белгилердин колдонулушундагы кемчиликтер, макал жана учкул създър, фразеологизмдердин бар экендиги, берилген теманын дал келиши жана башкаларга баа беришет. Калган эки топ дагы ъз тексттерин окушат жана ага сын къз караш менен баалашат. Текстти баалоочу калыстар тобу да окуучулардан болот.

Сыймыктандыруу: Жеё\\ч\ топтун окуучуларынын мектеп дубал гезитине жарыя кылынат. Мындай оюн-тапшырмалар окуучуларда създ\к байлыгы, анализ жана синтез, илимий тартышуу, сын менен пикирлъъ жана текстти басма кылуу кънд\мдър\н калыптандырууга кызмат кылат.

КОРУТУНДУ

Мамлекетибиз тарабынан кабыл алынган “Кадрлар даярдоонун улуттук программасы”нын кабыл алынуусунун билим бер\\ системасынынын бурулушка алып келди. Ага кърсът\лгън тапшырмалар практиканы камсыздоочу эрежелерди иштеп чыкты. Ошондой экен “ъз ълкъб\здъ жеткилеё тажрыйбалуу, ар тараптан ън\ккън кадрлар даярдоо программабыздын негизги шарты болушу зырыл[1]».

Араб чыгармачыл адамдарынын бири “илимин практикада колдоно албаган аалым жамгырсыз булут, ал к\нд\н бетин тосуудан башка эч нерсеге бербейт[2]”, деп уктурат.

Жогорку кърсът\лгън диктанттын т\рлър\ окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун жогорлатууга къп жардам бергендиктен жана окуучулардын грамматикадан алган теориялык билимдерин турмушта бекемдъьдъ къп пайда келтиргендиктен, окуучулардын сабаттуулугуна жетиш\\ \ч\н болгон к\ръш азыркы учурда гана эмес, мурунтан бери метадистердин жана педогогдордун къё\л\н буруп келген эё негизги маселелерден болуп саналат. Орфографиялык сабаттуулукту жогорлатуудагы диктанттын ролу жън\ндъг\ методистердин жана педогогдордун арасындагы талаш маселелер кийинки учурларда диктанттын пайдасына чечилген. Жогоруда мугалим \ч\н керект\\ болгон жазуу иштеринин т\рлър\ жана талаптары боюнча кеёири маалымат берилди. Жазуу иштеринин т\рлър\: създ\к диктант, \йрънч\к диктант, текшер\\ диктант, ъз\н-ъз\ текшер\\ диктанты, угуу диктанты, кър\\ диктанты, муун диктанты, эскермел\\ диктант, т\ш\нд\рмъл\\ диктант, ъзд\к диктант, терме диктант, эркин диктант, чыгармачылык диктант, франталдык

---

[1] [1] Karimov I. A. Barkamol avlod orzusi. –T. «Sharq», 1999., 32-бет.

[2] Л.Жалолова Ёзма нутқни ўстириш методикаси (маърузалар матни) Андижон 2012 йил

диктанттардын жазуунун максаттары боюнча кеёири ачып кърсът\лд\. Жат жазуунун кълъм\ жана баалоонун тартиби боюнча кеёири токтолуп ът\лд\. Биз сыяктуу жаёыдан окуу жайын б\т\п, тажрыйбага ээ болбогон жаштар \ч\н, о.э. азыркы к\ндъ мектептерде диктанттын 3-4 гана т\р\н колдонуп келе жаткан мугалимдер \ч\н да бул иштин практикалык мааниси чоё. Айрыкча каталар менен иштъдъ да бир же эки гана т\р\н колдонуп келе жаткан, анын башка т\рлър\н колдоонууда да окуучулардын орфографиялык сабаттуулугу калыптануусун т\ш\нбъғн мугалимдер жок эмес. Б\г\нк\ корголуп жаткан кичинекей илимий изилдъъ ишти жазуу жана \йрън\\ учурунда бир тилчи мугалим \ч\н керект\\ болгон жазма иштин т\р\ болгон диктант боюнча окмуштуулардын ар кандай пикирлерин \йрън\\ менен жогорку берилген маалыматтар б\г\нк\ к\ндъ эне тили сабагында окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун калыптандырууда кодонулуусу албетте, оё натыйжаларды алып кел\\с\ менен бирге чоё мааниге ээ екендигине да ъбългъ т\зър\ шексиз.

Пайдаланылган адабияттар тизмеси:

1. Каримов И. «Жогорку руханият – жеёилгис к\ч» - Т: Манавият, 2008, 61-бет.
2. Каримов И.А. «Баркамол авлод орзуси» –Т. «Шарқ», 1999. 32-бет.
3. Ашырбаев Т. Орфографиялык эрежелер. Туура жазуу жана адабий оёдоо боюнча практикалык колдонмо. -Ош: Кагаз ресурстары, 2005.
4. Афанасев. П.О.Методика русского языка, М., 1935, 206-бет.
5. Жалолова Л. Ёзма нутқни ўстириш методикаси (маърузалар матни) Андижон 2012 йил.
6. Исаков Б. «Кыргыз тили» 7-9-класстар \ч\н Бишкек «Педагогика» 2003.
7. Ибраимов А. (китепчени т\згън) “Кыргыз тилинин жазуу эрежелери” 2009-жыл.
8. Карасаев Х. К. Кыргыз орфографиясынын създ\г\. –Ф. Ош, 2001.
9. Қўлдошев Б. Ёзма ишларни о`тказиш ва баҳолаш методикаси (маъруза матни) Андижон 2006
10. Назаров А., Ашырбаев Т. Кыргыз тилинин программасы. (Окутуу ъзбек титлинде ж\рг\з\лгън мектептердин 4-9-класстары \ч\н.)
11. Нармырзаева К.Ж. «Ч. Айтматовдун чыгармалары улуттук мектептердин кыргыз тил сабагында» Бишкек – 2005.
12. Осмонкулов А., Тагаева З. Кыргыз тилин улуттук мектептерде окутуу методикасынын программасы. – Ош, 2002.
13. Рысбаев С., Акматова А. «Кеп маданиятын ъзбек мектептеринде окутуу». –Ош, 2002.
14. Р.Рождественский. Обучение орфографии в началной школе. Изд. АПН, 1949, 204-бет.
15. Сапарбаев А. ж.б. (т\згъндър) Кыргыз тилинин программасы Бишкек «Кыргызстан» 1996.
16. Сартбаев. К.К. «Кыргыз тилин окутуунун методикасы» Фрунзе, 1971.
17. Текучев. А.В.Обучение орфографии с учетом особенностей

местного диалекта. М., 1948.

18. Тойчубаева С., Ъм\ралиева С., Эгембердиев Р., Мусаева В. «Кыргыз тили» 11-класс. Ташкент «O'zbekiston» 2005.

19. Temirova M. «Boshlangich sinf ona tili darslarida ta'limiy oyinlar» Andigon -2011

20. Тўхлиев Б., Шамсиева М. , Зиядова Т. "Ўзбек тили ўқитиш методикаси" Тошкент "Янги аср авлоди" 2006. 85-бет.

21. Ушаков. М.В.Работа над ошибками как средство поднятия грамотности учащихся, Учпедгиз, М., 1953, 6-бет.

22. /съналиев. С. «Кыргыз тилинин окутуунун методикасы» Фрунзе 1975.

23. /съналиев С. ж.б. «Кыргыз тили» (6-класс \ч\н)Ташкент «O'zbekiston» Ташкент 2009.

24. «Жат жазуулар» 7-9-класстар 163 бет. «Кыргыз жер» Б.: 2009.

ШОРПО

Кичинекей бала дасторконго эми отураар замат эле: «Бул шорпонун тузу къп болуп калыптыр. Мен муну жебейм», деп кашыкты ыргытып жиберет. Апасы кыйнабайт да:

- Мейли... Кечкиге сага башка шорпо бышырып берем, - деп дасторконду жыйнап коет. Апасы къп

Рельеф, скульптура, пьеса, почтальон, статья, печенье, асфальт, ателье, съезд, объект, подъезд, адъюдант, субъект, цирк, цемент, абзац, матрац, процент, таблица, прицеп, консультация, милиционер, интеллигенция, офицер, концепция.

бала бир табак шорпону б\т ичип б\т\рът. Апасы жылмайып:

-Айланайын, балам. Бул шорпо к\нд\з сен

Ж\з сом, туз сал, туз сеп, ак баш, бат бол, бат бас, ак кулак, сатып алды, топ ойноду, бара кел, ар кандай, ала кач, ала карга, он беш, он бир, ак

Жаан-чачын, жадырап-жайнап, жаздыр-кыштыр, жазып-тайып, жайды-жайлай, жай-жапсар, жаланып-жуктанып, жалгыз-жарым, жан-жаныбар, жарак-жабдык, жарым-жартылай, жашырып-жаап, желе-жорто, жемекей-ичмекей, жеёил-желпи, жетим-жесир, жигит-жалаё, белек-бечкек, будуё-чаё, вице-премьер, борон-чапкын, балакет-мээнет.

(Сын атоочторду къч\р\п жазуу)

I.Бээ саадырып ж\ргън аялдардын, эркектердин \н\, кулундардын кишенегени, карды салаёдаган, бээлердин окуранганы эртеё мененки таза, тунук абада алда кайдан угулуп, ызы-чуу болуп турган эле. Ш\\д\р\м\ кургай электе, къпкък шибер к\нгъ жаркырап, баланын къз жашындай болуп мълт\ръп турат. Алыстагы ак кар жамынган тоолор къкк закым тартып, ак буладай т\рмъктъшкън булуттар капчыгай, коолордун бору менен жогору ърдъп, тоонун чокуларын къздъй акырын жылып баратышат.

Къкк шиберди жапырып, къкк шибер менен шыбырашып шаркырап тоонун къкк кашка мупмуздак суусу \йд\н жанынан агып жатат.(У.А)

II...Кызыл чырай нур ж\зд\\, кырдач мурун, кара каш, кара къз кичинекей жаш Каныбек таягына с\йън\п, бийик асканын башында атасы Сансыздын \йрътkън ырын ырдап турат.

Мезгил т\ш кыйшайган...аба ысык...ачык.

Асканын алдындагы кичинекей булактан суу ичишип, койлор булактын эки жагында жайбаракат

Карышкыр менен т\лк

Бир г\н\ т\лк\ куйругун бултаёдатып, тилин салаёдатып, эн жерде кеватып, жалгыз аяк жолдун таманында жаткан койдун куйругун кърргъндъ, кубанып кети. Аны тегерене карап, салып койгон капканды кърд\ да, шилекейин чуурутуп эмне кыларын билбей калды. Ангыча желип-жоруп карышкыр гелди. Т\лк\ жагалданып:

- Каке келиёиз келиёиз, куйруктан кьп еп коюп май кекирип турам. Алдагыны сизге сактап койдум, - деди.

«Астыда капкан бововсун?» - деп шектенген карышкыр анчалык къё\лс\нбъй мыкчыя тигилди.

- Кэде ушинтип кекирейип каласыз... жебесеёиз ъз\м \йгъ алып кетейин, - деп т\лк\ баяги май куйрукка тап бергенде карышкыр т\лк\дън мурда озунуп сугунмак болду эде, тумшугу капканга чабалып калды. Куйрук четке ыргыды. Т\лк\ аны илип алды да:

- Жат бър\ аке жабышып капкан менен

АЛТЫН КЪК/Л РАУШАН

Алтын кък\л Раушан казак кызы эле. Кадырбай баштаган 100 киши жоруулга барып, олжого алып келген.

Анан Алтын кък\л Раушан – Алтын кък\л Раушан эле: бою ноода чыккан кырчын талдай, кашы жаёы тууган айдай, къз\ карагаттай, жаагы субагай, бети талдырмач кызылдуу, аркар кък\рък. Башында жекей, къйнъг\ жашыл тубар, Сары нокалуу кызыл манат бешманты бар, чачтары търттън он эки ър\л\п, ай далы менен эки жаактан тъг\л\п, алдыёкы чачы тизеден, арткы чачы толорсугунан ът\п турат. Алтын кък\л Раушандын турган турпаты, суналган келбети, кабагын салып капаланбай к\л\мс\ръй маёкайып турганы, кър\п турган элди санаасын санга, оюн онго бълд\. Жортуулга барып